

Na regen komt gedonder, bewijs het maar

Het aantonen van een causaal verband tussen extreme klimaatverschijnselen en conflict aan de hand van de Ierse Annalen

Bachelorscriptie

Naam: Lucas Helder

Studentnummer: 4291018

Onderwijsinstelling: Universiteit Utrecht

Opleiding: Geschiedenis

Vak: Humanities Honours Thesis (HHP3V15002)

Eerste Lezer: Dr. Rob Meens

Tweede Lezer: Dr. Bram van den Hoven Van Genderen

Aantal woorden: 18112

Plaats: Utrecht

Datum: 5 mei 2017

Samenvatting

Gaat klimaatverandering in de toekomst conflict veroorzaken? Hoogstwaarschijnlijk wel als er een causaal verband tussen klimaatverandering en conflict bestaat, en als dit verband een wetmatige vorm kent. Om te bepalen of dit het geval is zullen er voorbeelden moeten worden getoond waarin klimaatverandering wel of geen conflict veroorzaakte. Welke tijd en plaats worden onderzocht maken voor het vaststellen van een wetmatigheid niets uit. De keuze van het historische bronnenmateriaal wel. Een Ierse wetenschapper kiest in een onderzoeksvoorstel voor de Ierse Annalen (middeleeuwse kronieken) om het bestaan van een causale relatie tussen extreme klimaatverschijnselen en conflict aan te tonen. Ik vraag mij af of deze bronnen een dergelijke toepassing wel toelaten. Daarvoor neem ik de *Annalen van Ulster*, de belangrijkste bron binnen het corpus onder de loep en kom ik onder meer tot de conclusie dat er geen manier lijkt te bestaan om correlatie aan te tonen en dat aan de historische getrouwheid te twifelen valt.

Afkortingen

AU   Annalen van Ulster

Inhoudsopgave

There is no security... without climate security'	4
Hoofdstuk 1: Klimaatdeterminisme	7
1.1 Klimaatdeterminisme	11
2.1 Klimaatreductionisme	16
Hoofdstuk 2: Ludlow's climate- conflict pathways	20
2.1 Achterliggende mechanismen	21
2.2 Correlatie	22
2.3 Synchronisatie	27
Hoofdstuk 3: De Ierse Annalen	30
3.1 Annalen	32
3.2 Problemen met de analyse van de Ierse Annalen	33
3.3 Ierse eigenheid	36
3.4 Genre en ontwikkeling	38
3.5 De Annalen van Ulster	40
3.6 De vrede-stichtende bisschoppen van Armagh	43
Conclusie	48
Bibliografie	50

‘There is no security... without climate security’

‘Excellencies, ladies and gentlemen, Some people may have seen “climate change” for a long time as a hobby for nature lovers, birdwatchers, or – as we used to say in the military – “tree huggers”. Obviously, the fact that I’m standing here in this uniform, at this conference, shows how times have changed. As the Dutch Chief of Defence, I can truly say that I’m worried about the effects of climate change. Because I consider climate change a security game changer... A root of conflict and thereby ... An immediate threat. To our safety, and the safety of millions of people around the world. [...] And therefore I believe there is no security... without climate security.’¹

Met de bovenstaande woorden opende de Commandant der Strijdkrachten, generaal T.A. Middendorp op 5 december 2016 zijn bijdrage aan de *The Planetary Security Initiative*, een door het Ministerie van Buitenlandse Zaken georganiseerde conferentie over de veiligheidsgevolgen van mondiale klimaatverandering. Bij journalisten gingen allerlei alarmbellen af, want wat zei Nederlands hoogste militair hier nou? Een journalist van de NOS vroeg in het journaal van die dag zonder omwegen: ‘Zegt u nou eigenlijk dat klimaatverandering eigenlijk gewoon tot oorlog leidt?’ Middendorp: ‘Indirect wel ja. Het draag bij aan instabiliteit, en daarmee is het een van de *root-causes* zoals ik dat dan noem van conflicten die we nu ook zien.’²

Om voor eens en vooral altijd de nog bestaande verwarring naar aanleiding van deze uitspraak de wereld uit te helpen, *factcheckte* de NRC twee weken later de stelling: ‘Klimaatverandering draagt bij aan oorlog’.³ Hoewel er enige verwarring op het punt van oorzakelijkheid bestond – Middendorp bleek in ieder geval geen directe oorzakelijkheid te betogen – werd de stelling wel als waar beoordeeld. De stelligheid waarmee de *factcheck* desondanks een oorzakelijk verband aanwees lokte een reactie van een Wageningse specialiste op het gebied van veiligheid en klimaatverandering uit: ‘Het klinkt logisch: schaarste, nieuwe migratiestromen – dit zou tot spanningen kunnen leiden. Toch is de link tussen klimaat, conflict en migratie niet per definitie logisch. Het is in ieder geval niet direct, noch heel duidelijk en sterk.’⁴

---

¹ Rijksoverheid, ‘Toespraak van generaal T.A. Middendorp, bij dhet [sic] Planetary Security Initiative’ (versie onbekend), <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/toespraken/2016/12/05/speech-by-netherlands-chief-of-defence-on-the-occasion-of-the-planetary-security-initiative> (laatst geraadpleegd op 7 april 2017).

² NOS, ‘Generaal Middendorp: klimaatverandering bedreigt wereldvrede’ (versie 5 december 2016), <http://nos.nl/artikel/2146639-generaal-middendorp-klimaatverandering-bedreigt-wereldvrede.html> (laatst geraadpleegd op 7 april 2017).

³ Paul Lutikhuis, ‘Klimaatverandering draagt bij aan oorlog’ (versie 27 december 2016), <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/12/27/klimaatverandering-draagt-bij-aan-oorlog-5937347-a1538593> (laatst geraadpleegd op 7 april 2017).

⁴ Ingrid Boas, ‘Klimaat kun je niet zomaar framen als veiligheidsprobleem’ (versie 17 januari 2017), <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/01/17/klimaat-kun-je-niet-zomaar-framen-als-veiligheidsprobleem-a1541661> (laatst geraadpleegd op 7 april 2017).

Het bovenstaande geeft weer hoe het onderwerp van de relatie tussen klimaat en geweld leeft, en hoe de kennisoverdracht over het onderwerp in het algemeen verloopt. Dat klimaatverandering de potentie kent om aan conflict bij te dragen zal vrijwel niemand meer ontkennen. Verwarring bestaat echter op het punt van de *oorzakelijkheid*. Want is de relatie tussen klimaat(verandering) en conflict direct oorzakelijk, duidelijk waarneembaar, sterk, en algemeen geldig? ‘Kortom, is er sprake van een wetmatigheid?’ dat was wat de journalist van de NOS eigenlijk wilde weten en waar het volgens Ingrid Boas, de geciteerde Wageningse specialiste, ook om moet gaan aangezien we niets aan indirecte oorzaken hebben.⁵ Dat wat Middendorp een ‘onmiddellijke dreiging voor onze veiligheid noemde’ was niet de wetmatigheid in de zin dat ‘klimaatverandering gewoon tot oorlog leidt’. Daarom had hij op de vraag van de journalist, in plaats van: ‘Indirect wel ja’ misschien beter: ‘Nee, maar wel indirect’ kunnen antwoorden.

Structuur scriptie

Als aankomend historicus ben ik voornamelijk geïnteresseerd in de manier waarop historici en andere academici de mogelijke relatie of de relaties tussen klimaat en conflict beschouwen. Tegenwoordig lijkt het bestuderen van de manieren waarop het klimaat en samenlevingen elkaar beïnvloeden misschien vanzelfsprekend, maar dergelijk onderzoek werd door onder andere de Annales-school historicus Emmanuel du Ladurie in de vroege jaren '70 nog hevig bekritiseerd.⁶ Dat academici vandaag de dag weer actief zoeken naar klimaatverklaringen voor sociaal gedrag, veronderstelt echter dat de problemen met en aan dit soort onderzoek zijn overwonnen. In het eerste deel van deze scriptie bekijk ik of deze problemen inderdaad overwonnen zijn, en beschouw ik de stand van zaken in het klimaat-gerelateerd conflict-onderzoek in het algemeen.

In het tweede deel van deze scriptie (hoofdstuk 2 en 3) richt ik de aandacht echter op één specifieke studie binnen het klimaat-gerelateerd conflict-onderzoek. Hier staat het onderzoeksvoorstel ‘Climate as Catalyst in 1,224 Years of Violence and Conflict in Ireland, AD 425–1649’ van de Ierse wetenschapper Francis Ludlow centraal.⁷ Dit onderzoeksvoorstel trok mijn

---

⁵ ‘Nu wordt vaak gezegd – zo ook door Generaal Middendorp – nee, we snappen dat het niet zo simpel ligt: klimaatverandering speelt daarom ook een ‘indirecte’ rol. Dat is tot op zekere hoogte waar – maar met dat argument is van alles uiteindelijk indirect verbonden met instabiliteit. Dan moeten we ook andere zaken – variërend van sociale zekerheid tot onderwijsbeleid – behandelen in de VN-Veiligheidsraad en een onderwerp van defensie maken?’ Boas, ‘Klimaat kun je niet zomaar framen’.

⁶ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Times of Feast, Times of Famine: A History of Climate Since the Year 1000* (Londen 1971) 16-22.

⁷ Ludlow, Francis, Climate as Catalyst in 1,224 Years of Violence and Conflict in Ireland, AD 425–1649 (PDF). (datum voorstel onbekend), http://www.carsoncenter.uni-muenchen.de/download/staff_and_fellows/projects/project_ludlow.pdf (laatst geraadpleegd 3 mei 2017).

aandacht omdat de auteur aan de hand van middeleeuwse kronieken het bestaan van een wetmatige causale relatie tussen extreme klimaatverschijnselen en conflict wil onderzoeken voor de casus van middeleeuws Ierland. Dat is om twee redenen opvallend. Allereerst omdat kronieken naar mijn weten nog nooit zijn aangewend om het bestaan van een wetmatige causale relatie tussen twee gebeurtenissen aan te tonen. Ten tweede omdat historici over het algemeen niet geïnteresseerd zijn in algemeenheden of wetten, maar meestal floreren in de zoektocht naar het unieke of het bijzondere. Francis Ludlow blijkt dan ook geen achtergrond in de geesteswetenschappen te hebben maar een achtergrond in de sociale wetenschappen.⁸

Als aankomend historicus verwonderde ik mij over het gekozen bronnenmateriaal aan de hand waarvan Ludlow de generale causale relatie wil aantonen: de Ierse Annalen. De hoofdvraag van het onderzoek van deze scriptie luidt daarom of het wel zinvol is om aan de hand van de Ierse Annalen het bestaan van een causale relatie tussen extreme klimaatverschijnselen en conflict te onderzoeken. In het tweede hoofdstuk beschouw ik de voorwaarden waaraan voldaan moet worden om een dergelijke relatie aan te *kunnen* tonen. In het derde hoofdstuk onderwerp ik de Ierse Annalen, gerepresenteerd door de *Annalen van Ulster* (AU), aan historische bronnenkritiek en probeer ik daarbij de vraag te beantwoorden hoe de Ierse Annalen moeten worden begrepen. De keuze voor de exemplarisch gekozen *Annalen van Ulster* is een simpele: het zijn de meest complete annalen met de meeste unieke informatie, ze worden daardoor door specialisten als de meest belangrijke annalen binnen het Ierse corpus beschouwd.⁹

Humanities Honours Programme

Tot slot is deze bachelor-scriptie wat afwijkend omdat het om een honours-scriptie betreft. Over het honours-karakter van deze scriptie kan ik zeggen dat uit de introductie al zou moeten blijken dat het voorspellen of ook hedendaagse klimaatverandering conflict gaat veroorzaken in hoge mate maatschappelijk relevant is. Daarnaast heb ik geprobeerd vooral het interdisciplinaire karakter van het Humanities Honours Programme te laten terugkomen in het eerste hoofdstuk, waarbij ik de historische benadering bij bestaand onderzoek en gevestigde theorieën probeer te betrekken.

---

⁸ 'Francis obtained a B.A. in Geography and Economics from Trinity College Dublin in 2003, a Postgraduate Diploma in Statistics from Trinity College Dublin in 2005, and a PhD in Geography from Trinity College Dublin in 2011'. Yale Climate & Energy Institute, 'Francis Ludlow' (versie onbekend), <http://climate.yale.edu/people/francis%ADludlow1/3> (laatst geraadpleegd op 21 oktober 2016).

⁹ Nicholas Evans, *The Present and the Past in Medieval Irish Chronicles* (Woodbridge 2010) 17.

Hoofdstuk 1: Klimaatdeterminisme

In 2013 werd in het gezaghebbende tijdschrift *Science* een belangrijk artikel gepubliceerd van drie economen over de invloed van klimaat en klimaatverandering op het voorkomen van conflict.¹⁰ In dat artikel bevestigden de auteurs het vermoeden dat er een causaal verband bestaat tussen het voorkomen van klimaatverandering en geweld. Volgens hun analyse verhoogt een standaardafwijking van normale neerslag naar extreme neerslag, of van lage temperatuur naar hogere temperatuur de kans op geweld tussen individuen met 4% en van groepsconflict met 14%.

Nu voerden de auteurs van dit artikel niet zelf een casusstudie uit waaruit deze stijging blijkt, maar ze presenteerden met deze cijfers een meta-analyse van een ruime verzameling recent uitgevoerde casusstudies naar dit verband. In elke casusstudie werd het voorkomen van conflict in een bepaald gebied en tijd gemeten en werd het geweldsniveau na het optreden van klimaatverandering met het voorgaande geweldsniveau vergeleken. De studies die een positief verband tussen het optreden van klimaatverandering en conflict aantoonde deelden ze in naar de schaal waarop het geweld was gemeten. De 11 studies die geweld op het niveau van het individu beschouwden, werden opgenomen in een eigen grafiek (hier weergegeven als figuur 1), evenals de 21 studies die geweld op het niveau van de groep beschouwden (hier als figuur 2). In de grafieken staan zodoende per studie de waargenomen percentuele stijging van het geweld weergegeven na een standaardafwijking van klimaatverandering. In figuur 2 zien we bijvoorbeeld dat een studie uit 2012 naar groepsconflict in Kenia uitwees dat groepsconflict na een σ (standaardafwijking) van klimaatverandering (dat kan bijvoorbeeld een stijging van temperatuur zijn geweest) met wel 71% steeg. De grafiek toont gelijk aan dat dit een extreme uitkomst is, want de gemiddelde percentuele stijging was 11,1% en de mediaan 13,6%.

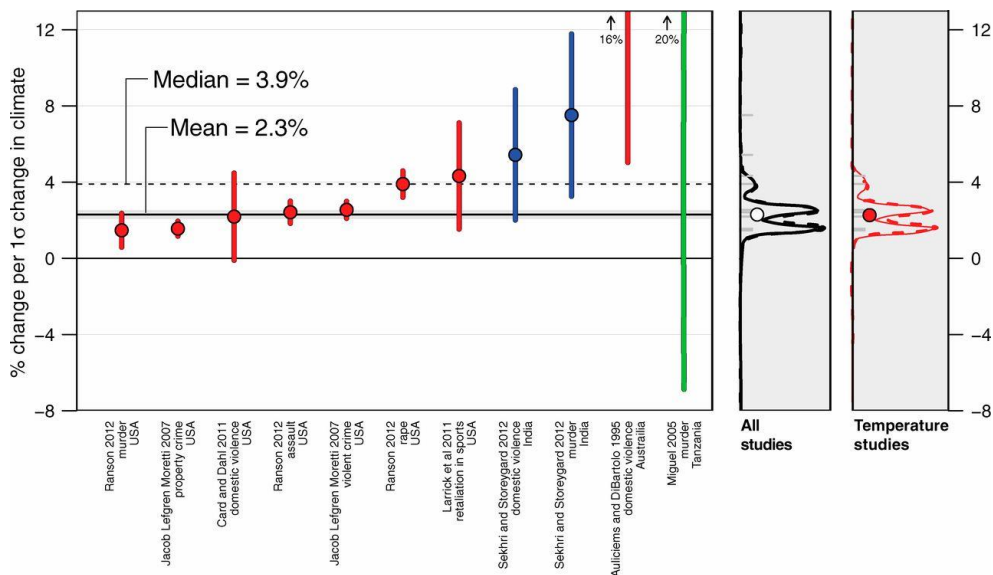
De nauwkeurigheid van deze cijfers springt natuurlijk in het oog. De wetenschappelijke doorbraak van de analyse van de drie economen bestond echter voornamelijk uit het feit dat ze het vermoeden onderschreven dat de relatie tussen klimaatverandering en conflict (bijna) overal

---

¹⁰ Solomon M. Hsiang, Marshall Burke en Edward Miguel, 'Quantifying the Influence of Climate on Human Conflict', *Science* 341 (2013) 6151, 1212-1238. Aangezien de auteurs met opvallende en concrete resultaten kwamen werd het onderzoek ook groot in de pers uitgemeten. Volgens de onderzoeks-evaluatietool Altmetric werd het onderzoek door 92 persberichten opgepakt, werd er 640 keer over getwitterd en is het artikel als nummer #27 van 37.765 een van de belangrijkste output artikelen van *Science*. Zie: <https://www.altmetric.com/details/1663611> (laatst geraadpleegd 7 februari 2017).

ter wereld en op elk moment in de geschiedenis waargenomen kan worden.¹¹ Reden om dus ook bij hedendaagse klimaatverandering rekening te houden met verhoogd conflict, zo concludeerden de auteurs.¹²

Wat deze economen echter feitelijk vaststelden was dat er sprake is van statistische correlatie tussen klimaatverandering en conflict. Het achterliggende mechanisme of mechanismen die in het algemeen ‘*climate-conflict pathways*’ worden genoemd, konden ze niet verklaren. Maar omdat ze van mening waren dat ze de statistische correlatie tussen klimaatverandering en geweld hadden bewezen, bevalen ze vervolgonderzoek aan om zich op de achterliggende mechanismen te richten. Mijn stelling echter is dat door een structurele, fundamentele fout in hun ‘experimentopzet’ de statistische correlatie tussen klimaat en geweld nog verre van bewezen is.

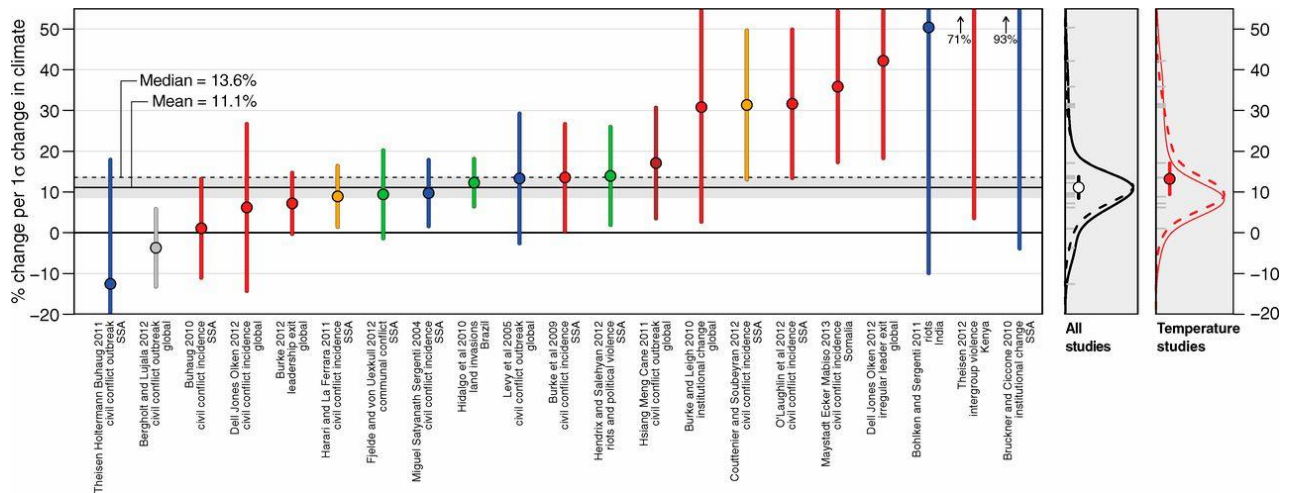

Fig. 1: ‘Modern empirical estimates for the effect of climatic events on the risk of interpersonal violence.’ Uit: Hsiang, Burke en Miguel, ‘Quantifying the Influence’, 1218.

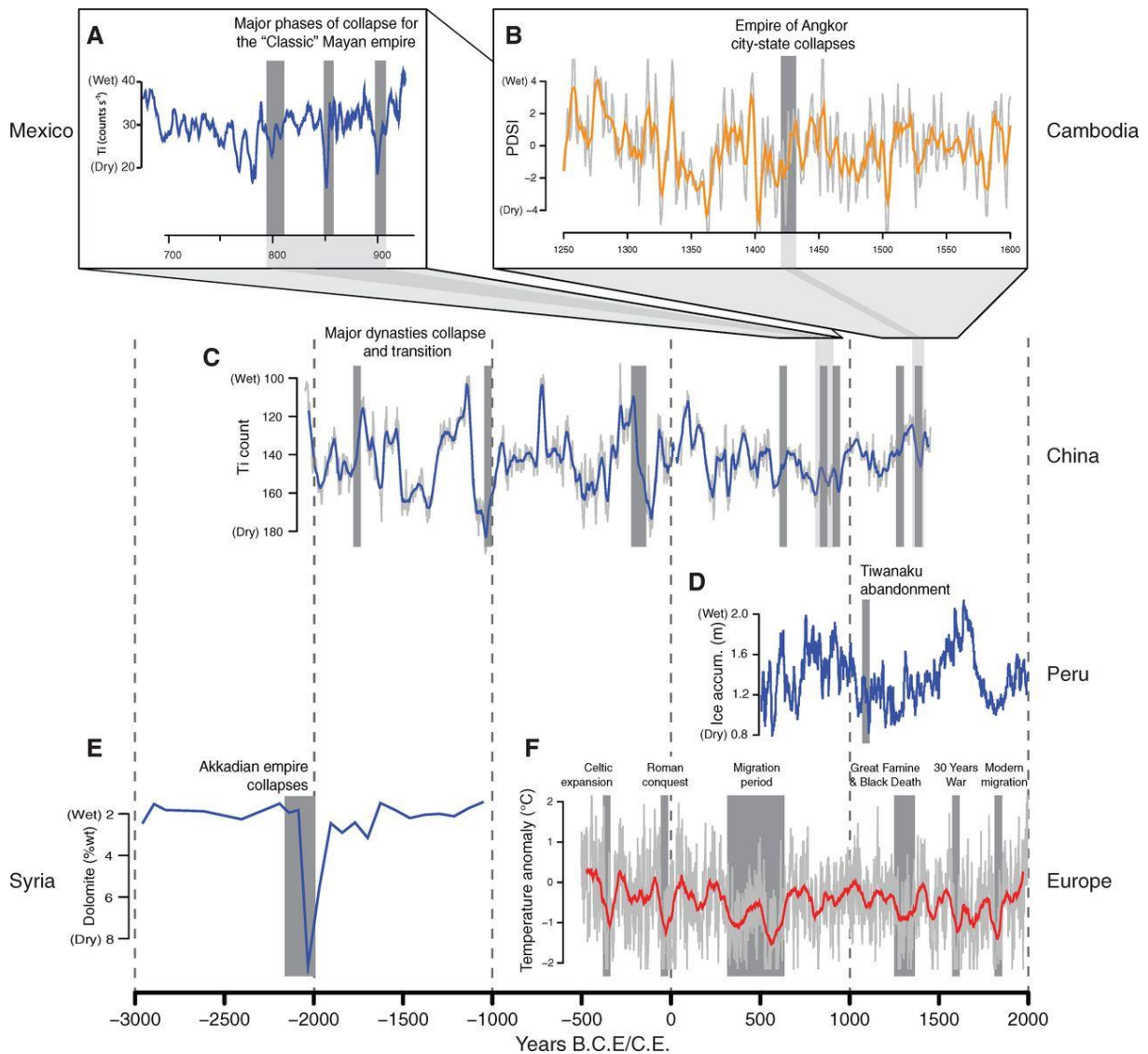
¹¹ ‘The association between climatic events and human conflict is general in the sense that it has been observed almost everywhere: across types of conflict, human history, regions of the world, income groups, the various durations of climatic changes, and all spatial scales.’ Hsiang, Burke en Miguel, ‘Quantifying the Influence’, 1221.

¹² Ibidem, 1236.

Fig. 2: ‘Modern empirical estimates for the effect of climatic events on the risk of intergroup conflict.’ Uit: Hsiang, ‘Quantifying the Influence’, 1219.

Fig. 3: ‘Examples of paleoclimate reconstructions that find associations between climatic changes and human conflict.’ Uit: Hsiang, ‘Quantifying the Influence’, 1217.

De economen gaven aan dat klimaat niet in het laboratorium nagebootst of voor een experiment beïnvloed kan worden. Daarom maakten ze gebruik van wat ze natuurlijke experimenten noemen. Een natuurlijk experiment is een populatie uit de historische werkelijkheid die met zichzelf vergeleken wordt over verschillende perioden van tijd en klimaatomstandigheid. Ze kozen er dus niet voor samenlevingen die op hetzelfde moment aan verschillende klimaatomstandigheden zijn blootgesteld te vergelijken, maar dezelfde samenleving als deze aan verschillende klimaatomstandigheden is blootgesteld. In de bewoording van een experiment is dezelfde samenleving tegelijkertijd de *controlegroep*, zoals het voor de klimaatverandering was, en *proefgroep*, zoals het net na de klimaatverandering is.¹³ Daarmee omzeilden ze de denkfout dat gelijktijdige samenlevingen homogeen zouden zijn, maar blijken ze niet te willen erkennen dat samenlevingen over tijd dynamisch zijn, en dus als gevolg daarvan evenmin homogeen zijn.

Of eigenlijk, ze lijken zich er wel van bewust geweest te zijn, maar zich er niet zoveel van aangetrokken te hebben. Want mede door samenlevingen te selecteren waarin klimaatverandering de primaire factor achter maatschappelijke verandering is, probeerden ze alle andere factoren die geweld en conflict mogelijk konden beïnvloeden te minimaliseren.¹⁴ Een dergelijke aanpak is slechts gerechtvaardigd wanneer een klimaatdeterministische positie wordt ingenomen. Met andere woorden als men het idee aanhangt dat klimaat inderdaad de belangrijkste drijvende factor achter maatschappelijke ontwikkeling is. Wanneer men daarentegen open staat voor andere factoren die mogelijk de ontwikkeling van een maatschappij kunnen beïnvloeden, is een dergelijke aanpak absoluut niet gerechtvaardigd omdat de aannames die dan gedaan moeten worden bij het selecteren van de proefgroepen niet opwegen tegen de klimaatconflict theorie die getoetst wordt.

Maatschappelijke ontwikkeling treedt natuurlijk zowel op de lange als de korte termijn op, maar als de auteurs zich slechts op de korte termijn hadden gericht hadden ze er methodisch mee weg kunnen komen. Ze nemen echter, zoals fig. 3 getuigt ook de lange termijn in hun analyse op, en kijken naar hele eeuwen van maatschappelijke instabiliteit of verhoogd conflict

---

¹³ ‘Populations differ from one another in numerous ways (culture, history, etc.), many of them unobserved, and these “omitted variables” are likely to confound these analyses. In the language of the natural experiment, the treatment and control populations in these analyses are not comparable units, so we cannot infer whether a climatic treatment has a causal effect or not. [...] because the full suite of determinants of conflict is unknown and unmeasured, it is probably impossible that any cross-sectional study can explicitly account for all important differences between populations. Rather than presuming that all confounders are accounted for, the studies we evaluate compare Norway or Nigeria only to themselves at different moments in time, thereby ensuring that the structure, history, and geography of comparison populations are nearly identical.’ Ibidem, 1216.

¹⁴ ‘The studies we examined are experiments or “natural experiments”; the latter exploit variations in climate over time that are plausibly independent of other variables that also affect conflict.’ Ibidem, 1212.

zoals de ‘Roman conquest’ en ‘Migration period’. Hoe ze precies te werk gaan in het elimineren van andere factoren dan klimaatverandering die deze periodes vormgaven blijft echter vaag.

Hoewel ik niet in staat ben om de statistische resultaten op waarde te schatten, levert ‘Quantifying the Influence of Climate on Human Conflict’ naar mijn mening wel de hoognodige synthese van de stand van zaken in het onderzoek naar *climate-conflict pathways*. Tegelijkertijd toont het artikel en de vele soortgelijke artikelen over *climate-conflict pathways* in zowel gespecialiseerde tijdschriften als in de grote tijdschriften *Nature*, *Science* en *PNAS*, aan dat het onderwerp van een klimaatbepaald toekomstscenario met in een hoofdrol klimaat-veroorzaakt geweld, sterk onder wetenschappers leeft. Hoe moet de hedendaagse dominantie van dit onderwerp verklaard worden? Daarvoor wend ik mij in een volgende paragraaf tot de belangrijke klimaatwetenschapper Mike Hulm die in een artikel uit 2011 hiervoor een verklaring biedt.

1.1 Klimaatdeterminisme

Voordat ik inga op het hedendaagse klimaatdeterminisme, wil ik ingaan op het klassieke klimaatdeterminisme uit de vroege twintigste eeuw. Wat scheelde er aan het klassieke klimaatdeterminisme, wat maakte dat Emmanuel Le Roy Ladurie, pionier van de klimaatgeschiedenis, zich in de jaren '70 afzette tegen verklaringen van sociaal gedrag aan de hand van het klimaat? Klimaatdeterminisme is voor alle duidelijkheid de overkoepelende term voor theorieën waarin het klimaat en of de natuur bepalend zijn voor de mens en diens cultuur. Voor samenspel met andere factoren die het menselijk bestaan vormgeven, zoals de eventuele menselijke keuzevrijheid of zelfs voor andere onpersoonlijke krachten dan het klimaat als economische ontwikkeling, is in dergelijke theorieën weinig tot geen ruimte. Het was vooral deze tunnelvisie op klimaat die het klimaatdeterminisme vanaf het begin op kritiek kwam te staan en in latere jaren in diskrediet bracht. Want voor allerlei ‘klimaat-oorzaken’ zijn even goede menselijke oorzaken aan te dragen, zoals Emmanuel Le Roy Ladurie stelde.¹⁵

Er lijkt echter nog een andere reden te zijn geweest dat Emmanuel Le Roy Ladurie zich van het klimaatdeterminisme afkeerde, maar daarvoor moeten we ons eerst in het klimaatdeterminisme verdiepen. Hulm onderscheidt twee vormen van klimaatdeterminisme. Er is een klimaatdeterminisme dat mensen ergens toe aanzet, ofwel *beweegt* (zie figuur 4). En er is een vorm die het karakter van mensen *maakt*. Voor de voorbeelden hieronder geldt dat het eerste voorbeeld over de uittocht van de Mongolen een vorm van *beweging* is. Het tweede voorbeeld

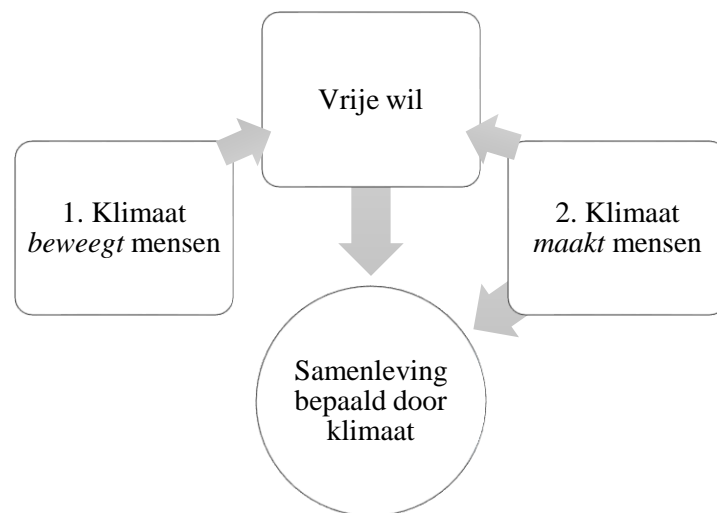
---

¹⁵ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Times of Feast, Times of Famine: A History of Climate Since the Year 1000* (Londen 1971) 11.

waarin seksuele uitpattingen en geweld voorkomen wanneer een warme wind uit Afrika waait is meer een idee van de wijze waarop klimaat mensen *maakt*.

Voorbeeld 1: ‘at one time when a comparatively rapid increase of aridity was forcing the Mongols out of the mountains, the wandering nomads raided their neighbors in the villages of the plan so mercilessly as to drive away practically the whole population. Everywhere in arid regions we find evidence that desiccation has caused famines, depopulation, raids, wars, migrations, and the decay of civilization.’¹⁶

Voorbeeld 2: ‘Hellpach states that it is said that in Southern Italy sexual irregularities increase greatly at times when the hot, damp wind known as sirocco blows across the Mediterranean from the deserts of northern Africa. [...] Violence, too, is more common at such times, for self-control of every kind is weakened.’¹⁷

Fig. 4: Interactie tussen de twee vormen van klimaatdeterminisme.

In de eerste vorm van klimaatdeterminisme wordt de mens en zijn inspanningen begrensd door het klimaat. Voorbeelden zijn dat op Antarctica nooit een beschaving tot stand is gekomen doordat het daar te koud is om menselijk leven in stand te houden, en dat droogte mensen tot migratie aanzet. Kortom, hier valt het idee onder dat mensen afhankelijk zijn van hun natuurlijke omgeving en er van nature een bewoonbare zone bestaat. Het klimaatdeterminisme van de geograaf Ellsworth Huntington (1876-1947) ging echter veel verder door te stellen dat er een optimum voor beschaving is.

Het doel achter, of anders in elk geval het gevolg van, Huntington's klimaattheorie in *Civilization and Climate* (1915) was het verklaren en daarmee het rechtvaardigen van de superioriteit van de witte Westerling. Door middel van biologische overerving van karaktereigenschappen was ras volgens de waarneming van Huntington traditioneel de primaire factor die de culturele hiërarchie verklaarde waarin de witte man superieur was. Huntington wilde het belang

¹⁶ E. Huntington, *The pulse of Asia* (Boston 1919) 379.

¹⁷ E. Huntington, *Civilization and Climate* (New Haven 1915) 47.

van ras niet ontkennen, maar moest zijn waarneming verklaren dat de ‘neger’ in Amerika zijn Afrikaanse verwant ‘overtrof’ en dat de witte kolonist in Zuid-Afrika voor de Engelsman of Hollander ‘onderdeed’. Daarom stelde hij de vraag in hoeverre *plaats* in plaats van *ras* de ontwikkeling van een volk bepaalt.

Met allerlei historische en sociologische voorbeelden en verhalen komt hij tot de conclusie dat slechts in milde temperaturomstandigheden beschavingen tot ‘bloei’ konden en kunnen komen. Klimaat is in deze theorie niet de oorzaak maar wel de conditionele factor voor beschaving. Hij geeft het voorbeeld van Griekenland, in zijn ogen eens het toppunt van beschaving, maar tegenwoordig een weinig voorstellend volk. Dat komt, zo zegt hij, omdat de Grieken door de stijging van de temperatuur hun viriele energie hebben verloren. Bovendien kan een ongunstig klimaat beschaving geheel onmogelijk maken. Daarom zijn zwarten als bewoners van de tropen altijd onbeschaafd gebleven.

Nu kan worden beweerd dat Huntington’s klimaatdeterminisme racistisch was. En dat lijkt zoals ik hem hierboven naar voren laat komen zeker terecht. Huntington’s wereldbeeld was inderdaad racistisch, maar het valt te betwisten of zijn theorie dat klimaat het karakter van de mens bepaalt ook als afzonderlijk element racistisch was. Want in theorie zwakt zijn stelling racisme enigszins af doordat het huidskleur als een indicatie en niet als de reden van achterstand of ontwikkeling van een ras opgeeft.¹⁸ Het verschil van huidskleur als indicatie, naar huidskleur als reden, zal in de praktijk echter niemand hebben weerhouden om op huidskleur te discrimineren.

Volgens ecologiehistoricus Richard C. Hoffman bezorgde het klassieke klimaatdeterminisme van Huntington en soortgelijke vroeg-twintigste-eeuwse auteurs klimaatverklaringen voor sociaal gedrag dan ook een slechte naam.¹⁹ Dat klimaatdeterminisme met racisme werd geassocieerd zou in het postkoloniale tijdperk wetenschappers huiverig kunnen hebben gemaakt om naar klimaatverklaringen te zoeken. Dit lijkt in ieder geval als een factor mee te hebben gespeeld in de beslissing van Emmanuel Le Roy Ladurie om zich op de geschiedenis van het klimaat zelf te richten en onderzoek naar klimaatverklaringen voor sociaal gedrag voorlopig te laten voor wat het was.²⁰ In hoeverre deze associatie bij andere wetenschappers meespeelde om het klimaatdeterminisme af te wijzen zou echter verder onderzocht moeten worden.

---

¹⁸ Mike Hulme betoogde bijvoorbeeld dat klimaatdeterminisme het racisme van de Nazi’s verzachtte, want volgens het klimaatdeterminisme konden mensen worden ‘verbeterd’ als ze in het juiste klimaat werden geplaatst, waardoor dus niet alles afhing van een Arische afstamming. M. Hulme, ‘Reducing the future to climate: A story of climate determinism and reductionism’, *Osiris* (2011) 26, 252.

¹⁹ Hoffmann, *An Environmental History of Medieval Europe* (Cambridge 2014) 6.

²⁰ Ladurie, *Times of Feast* 16-22.

1.2 Klimaatreductionisme

In het licht van de bovenstaande paragraaf, en het feit in acht genomen dat racisme nog niet is uitgebannen, kan het een zorgelijke ontwikkeling zijn dat er opnieuw positieve aandacht is voor klimaatdeterminisme.²¹ Over het algemeen is dit echter niet het klassieke klimaatdeterminisme van Ellsworth Huntington dat diende om de superioriteit van de witte westerling aan te tonen, maar een nieuwe verschijning die Mike Hulme klimaatreductionisme noemt. Hulme definieert ‘klimaatreductionisme’ als een vorm van analyse en voorspelling waarin klimaat, nadat het van alle andere factoren wordt afgezonderd die het menselijk leven op aarde vormgeven, uiteindelijk wordt verheven tot de belangrijkste determinerende factor in het menselijke bestaan.²²

In plaats van dat we over nieuwe argumenten bezitten om weer op klimaatdeterminisme vertrouwen, is het aan een samenloop van omstandigheden te wijten die om in de terminologie van het goudlokje-principe te spreken de benodigde voorwaarden schiepen waarin het huidige klimaatreductionisme kon ontstaan en nu gedijt. Zoals ik hieronder zal uitleggen, was dit een combinatie van een nieuw *kunnen*, een onverminderd *willen*, en de beschikbaarheid van een voorhanden zijnd lapmiddel, in stand gehouden door een eenzijdige samenstelling van onderzoeksteams.²³

De Amerikaanse geograaf Andrew Sluyter heeft beargumenteerd dat de opkomst van wat hij neo-klimaatdeterminisme noemt is te verklaren doordat in de jaren 80 en 90 het denken in een afzonderlijke natuur- en cultuurzone idealiter moest plaatsmaken voor iets wat als een geïntegreerde studie kon doorgaan.²⁴ De herwaardering van klimaatdeterminisme was het best beschikbare of het eenvoudigste middel om dit bereiken.²⁵ Jared Diamond's *Guns, Germs and Steel* (1997) is een vroeg, en daardoor misschien wel het bekendste voorbeeld van dergelijk klimaatdeterminisme. Hoewel het determinisme van deze eerste nieuwe golf de beoefenaars op

---

²¹ Er zijn zelfs onderzoekers die wederom een link leggen tussen verhoogde temperatuur en agressie: ‘Although the physiological mechanism linking temperature to aggression remains unknown, the causal association appears robust across a variety of contexts.’ Hsiang, Burke en Miguel, ‘Quantifying the Influence’, 1220.

²² ‘In seeking to predict a climate-shaped future, the complexity of interactions between climates, environments and societies is reduced and a new variant of climate determinism emerges. I call this ‘climate reductionism’, a form of analysis and prediction in which climate is first extracted from the matrix of interdependencies which shape human life within the physical world. Once isolated, climate is then elevated to the role of dominant predictor variable.’ M. Hulme, ‘Reducing the future to climate: A story of climate determinism and reductionism’, *Osiris* (2011) 26, 245-266, 247.

²³ En misschien zelfs een weerspiegeling van politieke voorkeur zoals Ingrid Boas betoogt. Boas, ‘Klimaat kun je niet zomaar framen’.

²⁴ Andrew Sluyter, ‘Neo-Environmental Determinism, Intellectual Damage Control, and Nature/Society Science’, *Antipode* 35 (2003) 4, 813-817, 817.

²⁵ Hulme, ‘Reducing the future’, 255.

kritiek is komen te staan, wordt hun overbrugging van het anders tegengestelde natuur en cultuur denken door historici nog steeds met open armen ontvangen.²⁶

Hulm vult de verklaring van Sluyter aan met de waarneming dat wetenschappers klimaatreductionisme kunnen bedrijven door een scheefgroei in de epistemologische gemeenschap die het onderzoek naar klimaat en samenleving uitvoert. Dit is volgens hem een te eenzijdig gezelschap van statistici geworden, waarin klimatologen en economen overheersen. Terwijl deze statistici worden gesteund door snelle innovaties in de rekenkracht van computerchips en daardoor steeds meer data kunnen vergaren en verfijndere technieken kunnen ontwikkelen om de invloed van klimaatverandering op de zeewaterspiegel of agrarische productie te voorspellen, blijft hun theorievorming over de werkelijke impact die dergelijke fenomenen op samenlevingen hebben achter. De sociologen en antropologen die deze theorievorming zouden moeten leveren zijn amper te vinden in de teams die dergelijk onderzoek uitvoeren.

Dat klimaatreductionisme ondanks gefundeerde kritiek niet wil wijken, verklaart Hulme vervolgens met een theorie die hij ‘epistemological slippage’ noemt: ‘a transfer of predictive authority from one domain of knowledge to another without appropriate theoretical or analytical justification’.²⁷ Het heeft volgens Hulme te maken met de drang om de toekomst te voorspellen, het liefst in wetenschappelijke modellen. Dat maakt samen met het feit dat klimaat de enige variabele is die we volgens hem van tevoren met enige zekerheid kunnen kennen dat aan klimaat een begrijpelijk maar onterecht gewicht wordt toegekend. Want als klimaat niet de belangrijkste determinerende factor is, kunnen we de toekomst niet voorspellen, en laten we dat nou net wel willen. Het (onbewuste) gevolg is dat daarvoor andere variabelen die de toekomst vorm kunnen geven tot onbeduidendheid moeten worden gereduceerd.²⁸

Verplaatsen we onze blik van het willen voorspellen van de toekomst naar het willen weten van een slecht gedocumenteerd verleden zoals de prehistorie, dan denk ik dat we daar hetzelfde fenomeen tegenkomen. Van het prehistorisch verleden kunnen we met uitzondering van het klimaat vrij weinig weten, maar we willen deze geschiedenis wel kennen. Daarom wordt klimaat ook voor dit verleden tot de belangrijkste determinerende factor verheven. Zo zien we de opvatting dat de uittocht van de mens uit Afrika tienduizenden jaren geleden door het klimaat werd gestuurd, of de aanname dat hele beschavingen ten onder gingen aan klimaatverandering.²⁹ Het gaat mij hier niet om de inhoudelijke argumentatie van dergelijke theorieën, die

---

²⁶ Recent nog door Richard C. Hoffmann, *An Environmental History of Medieval Europe* (Cambridge 2014) 7.

²⁷ Hulme, ‘Reducing the future’, 249.

²⁸ *Ibidem*, 249.

²⁹ Zie bijvoorbeeld Peter B. deMenocal en Chris Stringer, ‘Human migration: Climate and the peopling of the world’, *Nature* (2016) doi:10.1038/nature19471

lijken mij vaak zeer plausibel– maar ik denk dat we in ons achterhoofd moeten houden dat ware er andere oorzaken of redenen geweest, we die nooit zouden kunnen leren kennen.

De trend om gaten in onze kennis met klimaatreductionisme op te vullen is zorgelijk, omdat het zoals het artikel ‘Quantifying the Influence of Climate on Human Conflict’ aantoont de universele toepasbaarheid van de theorie versterkt waardoor nu ook fenomenen worden verklaard die prima zonder klimaatverandering verklaard kunnen worden. Sociologen, antropologen, geografen, en economen vullen de grote wetenschappelijke tijdschriften als *Nature* en *Science* de laatste jaren met een *one size fits all solution* van klimatologische verklaringen voor de val en opkomst van talloze beschavingen. We zien de invloed van dit klimaatreductionisme nu ook in de historische discipline terug. Een historicus/archeoloog als Ronnie Ellenblum gebruikte bijvoorbeeld onlangs een theorie van golven van koude, warme en droge seizoenen om een uiteenlopende reeks van gebeurtenissen waaronder de opkomst van het kalifaat van de Fatimiden in Egypte en nomadische invallen in Syrië die de zogenaamde ‘val’ of de ‘aftakeling’ van het Oosten en de Levant rond de eerste millenniumwisseling uitmaakten, te verklaren.³⁰

Klimaat moet altijd als een serieuze factor worden meegenomen in elke analyse van een samenleving, maar het is oppassen geblazen om niet tot het klimaat-determinisme van Huntington of de *one size fits all solution* van het klimaatreductionisme te vervallen. Bij het denken over de relatie tussen klimaat en maatschappij is het balanceren tussen twee tegenovergestelde denkfouten. Aan de ene kant de valkuil van het klimaatdeterminisme waarin het klimaat wordt verheven tot *de* oorzaak van de hele menselijke fysiologie en psychologie, wat vervolgens een verklaring biedt waarom samenlevingen zijn zoals ze zijn. En aan de andere kant het idee waarin het klimaat als een factor van verwaarloosbare invloed wordt gezien, de valkuil waar historici volgens Hulme traditioneel geneigd zijn in te vallen.

Mike Hulme is van mening dat het studieveld van de interactie tussen klimaat en maatschappij door de antropologen gered moest worden. Nicola di Cosmo ziet hierin echter meer een taak die voor historici is weggelegd, maar heeft hier nog geen concrete invulling aangegeven.³¹ Ik denk dat historici allereerst een geschiedfilosofische bijdrage aan het debat kunnen

---

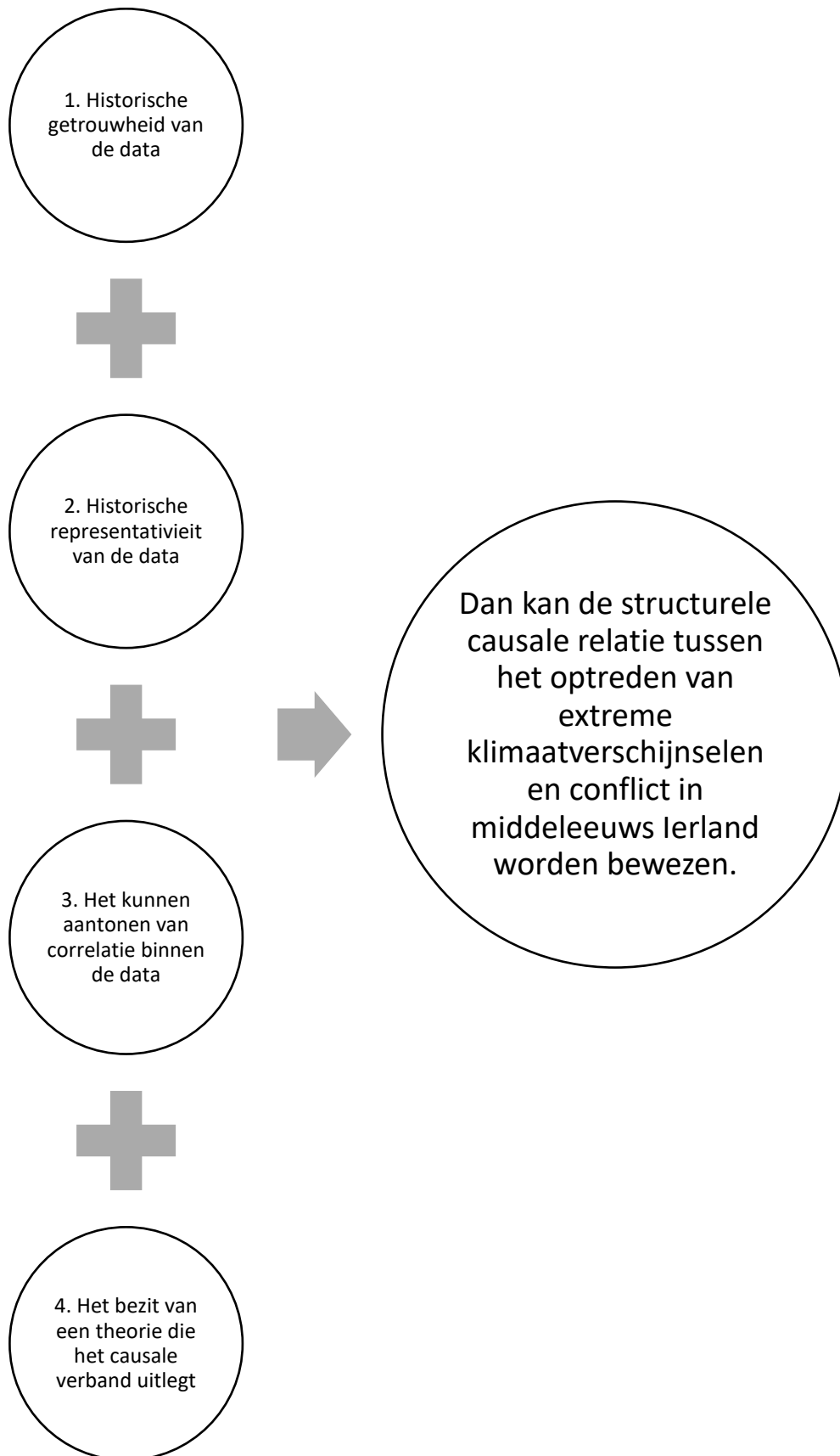
³⁰ Ronnie Ellenblum, *The collapse of the Eastern Mediterranean: climate change and the decline of the East, 950–1072* (Cambridge 2012). Voor besprekingen zie: Sam White, ‘The collapse of the Eastern Mediterranean: climate change and the decline of the East, 950–1072’, *Mediterranean Historical Review* 28 (2013) 1, 70–72, en Paolo Squatriti, ‘Ronnie Ellenblum, The Collapse of the Eastern Mediterranean Climate Change and the Decline of the East, 950–1072’, *Speculum* 88 (2013) 4.

³¹ Nicola Di Cosmo, ‘Climate, conflict and Historical Method’, lezing 2 mei 2014. <https://www.youtube.com/watch?v=Uyj7NaQTKSc> (laatst geraadpleegd 7 april 2017).

leveren door simpelweg met de gemeenschap van statistici over de oorzaken van maatschappelijke verandering in gesprek te gaan. Want ‘Quantifying the Influence of Climate on Human Conflict’ is het duidelijke voorbeeld dat het studieveld aan een tekort aan historisch besef lijdt. Vervolgens kunnen historici ondersteuning bieden bij de interpretatie van het historisch bronnenmateriaal die door deze gemeenschap wordt gebruikt. Op deze tweede taak zal ik mij in het vervolg van deze scriptie toeleggen.

Fig. 5: Schematische weergave van de benodigde voorwaarden om een causale relatie aan te kunnen tonen.

Hoofdstuk 2: Ludlow's climate- conflict pathways

De als geograaf en als statisticus opgeleide Ierse wetenschapper Francis Ludlow heeft onlangs financiering aangevraagd en toegewezen gekregen om specifiek voor middeleeuws Ierland het bestaan van *climate-conflict pathways* te onderzoeken. Door paleoklimatologisch bewijsmateriaal met historisch bronnenmateriaal te verenigen zegt hij een dergelijke relatie aan te kunnen tonen.³² Als beginnend historicus richt ik mij niet op het paleoklimatologisch bewijsmateriaal dat hij wil gebruiken, maar vraag ik mij slechts af of het zinvol is om aan de hand van het gekozen bronnenmateriaal het bestaan van een causale relatie tussen extreme klimaatverschijnselen en conflict te onderzoeken. Francis Ludlow denkt klaarblijkelijk van wel. Ik denk van niet.

Cruciaal in dit verschil van mening blijkt een verschillend begrip van de Ierse Annalen te zijn. Kort gezegd hang ik de gangbare opvatting onder historici aan dat de Ierse Annalen bronnen zijn, die zeer bewust zijn gestileerd en waar bovendien achter elke opgenomen gebeurtenis een specifieke intentie van de auteur kan schuilgaan. In eerder werk onderschreef Ludlow deze interpretatie nog, maar uit zijn onderzoeksvoorstel dat niet met deze interpretatie te verenigen is moet ik concluderen dat hij hier blijkbaar van is afgestapt.³³ Wanneer ik zijn artikelen met dit in het achterhoofd teruglees, blijkt ook al uit zijn eerdere werk dat hij de Ierse Annalen in de praktijk toch beschouwt als waren ze een soort administratieve bronnen waarin op *systematische* wijze verslag werd gelegd van de *belangrijkste* gebeurtenissen in middeleeuws Ierland. Om niet op de zaken vooruit te lopen, wil ik echter beginnen met het opsommen van de voorwaarden waaraan voldaan moet worden om het bestaan van een causale relatie aan te tonen.

Aangezien ik hier niet geïnteresseerd ben in de vraag of de schrijvers van de annalen een causale relatie tussen extreme klimaatverschijnselen en conflict zagen, is de hoofdvoorwaarde voor het onderzoek dat het genoteerde weer en conflict ook daadwerkelijk in de historische werkelijkheid plaatsvond. Om de gebeurtenissen in de annalen vervolgens als representatieve steekproef te kunnen gebruiken moet de notatie van gebeurtenissen, of compleet willekeurig zijn geweest, of door een zekere systematische beoordeling zijn geleid. Als één van de

---

³² Hij zegt ook gebruik te willen gaan maken van archeologisch bewijsmateriaal, maar daar geeft hij geen voorbeelden van en aangezien ik hem hij in zijn afgerond werk nergens van archeologische bewijsmateriaal gebruik heb zien maken weet ik niet hoe hij deze wil gaan aanwenden. Francis Ludlow, *Climate as Catalyst in 1,224 Years of Violence and Conflict in Ireland, AD 425–1649* (PDF).

³³ Vergelijk Ludlow, *Climate as Catalyst* met Francis Ludlow, Edward Cook, Conor Kostick, en Michael McCormick, 'Drought as a Catalyst for Early Medieval European Subsistence Crises and Violence', *Geophysical Research Abstracts* 18 (2016).

twee inderdaad het geval is, dan moet er ook een manier bestaan waarop kan worden aangetoond dat er correlatie binnen deze steekproef tussen beide soorten gebeurtenissen bestaat. Aangezien het onderzoek niet bij correlatie ophoudt maar bij causaliteit, zal er uiteindelijk met een theorie op de proppen moeten worden gekomen hoe extreme klimaatverschijnselen conflict in middeleeuws Ierland structureel veroorzaakten of vergrootten.

Bij al deze voorwaarden doen zich echter onoverkomelijke problemen voor. De representativiteit van de annalen heb ik al even ter sprake gebracht, maar aangezien ik in het volgende hoofdstuk hierop evenals op de historische getrouwheid uitgebreid op terug kom, laat ik het daar voorlopig bij. In dit hoofdstuk begin ik met het mogelijke achterliggende mechanisme van het causale verband, waarna ik uitkom op het aan kunnen tonen van correlatie en de problemen van synchronisatie met onafhankelijke bronnen.

2.1 Achterliggende mechanismen

Met uitzondering van die ene keer dat een kroniekschrijver het optreden van kannibalisme aan het mislukken van de oogst wijdt, moet de onderzoeker zelf het verband tussen klimaat en geweld in de annalen zoeken.³⁴ Het enige voorbeeld dat Ludlow van een achterliggend mechanisme geeft, is de theorie van *intensified resource competition*. Dat houdt volgens mij in dat, in een situatie waarin bestaansmiddelen beschikbaar zijn, het meer kost en minder oplevert om de wapens op te nemen, dan in een situatie waarin bestaansmiddelen schaarser zijn. Hierbij moet worden gedacht aan het klassieke voorbeeld van de boerenopstand met plundering van graanschuren, met eventueel een Franse Revolutie als groter gevolg. Grote probleem van de *intensified resource competition* is dat wanneer de Franse Revolutie uitblijft, zoals in Ierland het geval was, dergelijke opstanden grotendeels onder de radar blijven.³⁵

Voorts maakt Ludlow in zijn onderzoeks-aankondiging gebruik van twee verschillende termen voor het mechanisme achter het causale verband, waardoor ik aanneem dat hij op minstens twee verschillende mogelijkheden zinspeelt waarop klimaat conflict kan beïnvloeden. De door hem gebruikte termen zijn: ‘Climate as *catalyst* [...] of violence and conflict in Ierland’ en ‘hydroclimatic extremes as *triggers* in medieval violence and conflict’.³⁶

---

³⁴ ‘U700.6 Famine and pestilence prevailed in Ireland for three years, so that man ate man.’ uit: *The Annals of Ulster*, Airt Mac Seán en Gearóid Mac Niocaill (eds.), Part I text and translation, (Dublin 1983) 159.

³⁵ Dat die opstanden onder de radar blijven is mijn stelling.

³⁶ ‘Zijn gebruik van ‘*driver*’ in de zin van ‘een drijvende kracht achter iets’ laat ik buiten beschouwing, aangezien dit een algemene term voor een ongespecificeerd mechanisme is.

Achter een *trigger* ligt naar mijn weten een direct en puur oorzakelijk verband verborgen: als aan alle randvoorwaarden is voldaan zet een *trigger* een proces in gang. Zolang de *trigger* zich niet voordoet, wordt het proces ook niet in gang gezet, wat erop neerkomt dat bepaalde conflicten niet hadden plaatsgevonden als er geen extreme klimaatverschijnselen waren opgetreden.³⁷ Ik ken *catalyst* of katalysator daarentegen slechts als een versterkend effect op een al in gang gezet proces. Het belangrijkste verschil met de *trigger* is dat het proces onafhankelijk wordt ingezet.

Ludlow lijkt met *trigger* en *katalysator* echter niet speciaal twee alternatieve mechanismen te bedoelen, maar lijkt katalysator op een hoger niveau van abstractie ook als term voor het *trigger*-mechanisme te gebruiken. Als ik hem goed begrijp dan zouden extreme klimaatverschijnselen zowel *triggers* als *katalysatoren* van geweld in een ‘middeleeuwse’, en dus toch al conflictueuze samenleving zijn geweest. Aangezien in zijn waarschijnlijke redenering de middeleeuwse Ierse samenleving over het geheel genomen al conflictueus was, rest slechts de mogelijkheid dat wanneer extreme klimaatverschijnselen conflict *triggerden* het totale conflict werd versterkt of vergroot.

Maar door te stellen dat de middeleeuwse Ierse samenleving al zonder het effect van extreme klimaatverschijnselen gewelddadig was, wordt de stellingname dat extreme klimaatverschijnselen geweld veroorzaakten een stuk complexer om te bewijzen. Want hoe de conflicten te isoleren die zouden zijn *getriggerd* of zijn beïnvloed door extreme klimaatverschijnselen? Oftewel, aan welk conflict moeten de extreme klimaatverschijnselen gekoppeld worden?

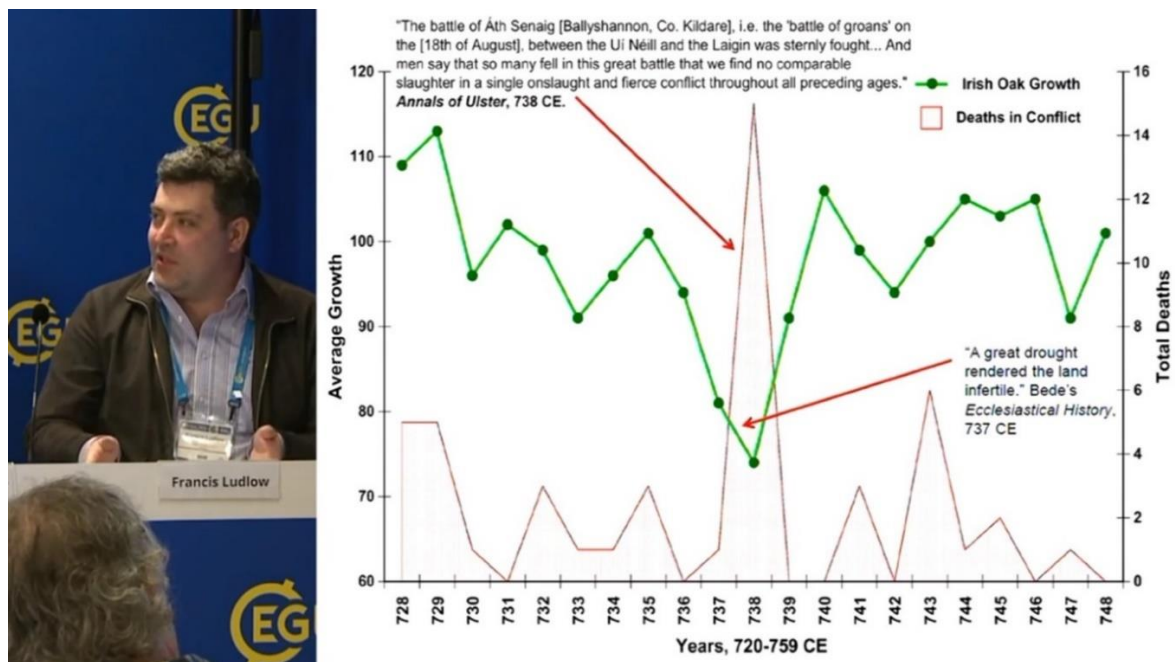
2.2 Correlatie

Om dit probleem te omzeilen kan worden uitgezocht of de omvang of de intensiteit van conflict na het optreden van extreme klimaatverschijnselen toenam. Voorwaarde voor een dergelijke

---

³⁷ De theorie achter de term ‘extreme klimaatverschijnselen’ is dat dit weersomstandigheden als droogte of vorst zijn die niet vaker dan één keer in de vijftig jaar voorkomen. Het klimaat is echter niet stabiel, maar fluctueert in warme en koude perioden met als gevolg dat de inhoud van het begrip ‘extreme klimaatverschijnselen’ mee schommelt. Dat betekent dat, ten minste in theorie, extreme klimaatverschijnselen bijvoorbeeld in de 6e eeuw niet als extreem golden voor de 15^e eeuw. Nu is het de vraag of de vermeende causale relatie ook met klimaat mee schommelt, oftewel dat in een warme periode een overdreven lange vorst van zeg maar 2 maanden conflict *triggert*, maar dat niet doet in een koude periode. Als er echter van wordt uitgegaan dat er sprake is van een onafhankelijke relatie, dan zou ik ook willen voorstellen een onafhankelijke term te gaan gebruiken. Zie Gerard Kiely, Paul Leahy, Francis Ludlow, Bettina Stefanini, Eileen Reilly, Michael Monk en Jason Harris, *Extreme Weather, Climate and Natural Disasters in Ireland. Climate Change Research Programme (CCRP) 2007-2013 Report Series No. 5* (2010).

analyse is dat er een representatieve maatstaf kan worden gevonden om het optreden van conflict in middeleeuws Ierland aan af te meten. Ludlow vindt een dergelijke maatstaf in het aantal moorden die in de Ierse Annalen zijn opgeschreven.³⁸ Op een persconferentie in Wenen van de geowetenschappen presenteerde Ludlow de grafiek uit figuur 6.

Fig. 6: Schermafbeelding van de officiële opname van Francis Ludlow’s presentatie op de persconferentie van de *European Geosciences Union General Assembly 2016* op 19 april 2016.³⁹

³⁸ ‘a record of the violent killings of societal elites recorded on a continuous annual basis in medieval Irish monastic annals, we further examine the role of hydroclimatic extremes as triggers in medieval violence and conflict.’ Ludlow, Francis, Edward Cook, Conor Kostick, en Michael McCormick, ‘Drought as a Catalyst for Early Medieval European Subsistence Crises and Violence’, *Geophysical Research Abstracts* 18 (2016).

³⁹ European Geosciences Union General Assembly 2016, ‘PC2 – Press conference 2’, <http://client.cntv.at/egu2016/press-conference-2>, 32:15 (laatst geraadpleegd op 26 februari 2017). Francis Ludlow toont in deze presentatie een grafiek waarin hij het aantal opgeschreven doden dat in de Ierse Annalen door geweld viel afzet tegen de relatieve groei van Ierse eiken in dezelfde tijd. Deze grafiek geeft bijvoorbeeld weer dat in de Ierse Annalen voor het jaar 738, 15 moorden zijn geregistreerd en dat er in dit jaar een grote veldslag werd uitgevochten. In hetzelfde jaar bereikten Ierse eiken volgens dendrochronologisch onderzoek een relatief dieptepunt in hun groei, wat waarschijnlijk samenhangt met de droogte die Bede voor het voorliggende jaar vermeld. Met de visualisatie van deze gegevens wordt gesuggereerd dat in een klimatologisch dieptepunt geweld fors toeneemt.

In figuur 7 heb ik iets soortgelijks gedaan als Ludlow, echter voor een andere reeks en met dendrochronologische data uit de *Old World Drought Atlas* (OWDA), waarvan Ludlow in zijn onderzoeksaanvraag overigens heeft vermeld dat hij deze dataset wil gaan gebruiken.⁴⁰ Ik heb in deze figuur het aantal geregistreerde moorden per jaar uit de *Annalen van Ulster* afgezet tegen kaartjes over de droogte in Ierland in dat jaar (waarin blauw extreem nat is, groen gematigd en roze extreem droog). De bovenste reeks, het jaar 1090 tot 1093, wijst inderdaad op het bestaan van statistische correlatie tussen droogte en moorden, aangezien in 1093 het aantal geregistreerde moorden omhoogschiet als zich in dat jaar extreme droogte voordoet.

De doorgetrokken reeks tot aan 1109 geeft echter een heel ander beeld weer. Daaruit moet worden geconcludeerd dat er geen peil op te trekken valt hoe geweld zich tot het klimaat verhoudt. Het jaar 1093 blijkt een exceptioneel gewelddadig jaar te zijn, maar is niet droger dan de daaropvolgende jaren waarin het geweld zich op het niveau van twee moorden per jaar stabiliseert. Óf van correlatie lijkt geen sprake, óf het aantal geregistreerde moorden in de annalen is een problematische maatstaf.

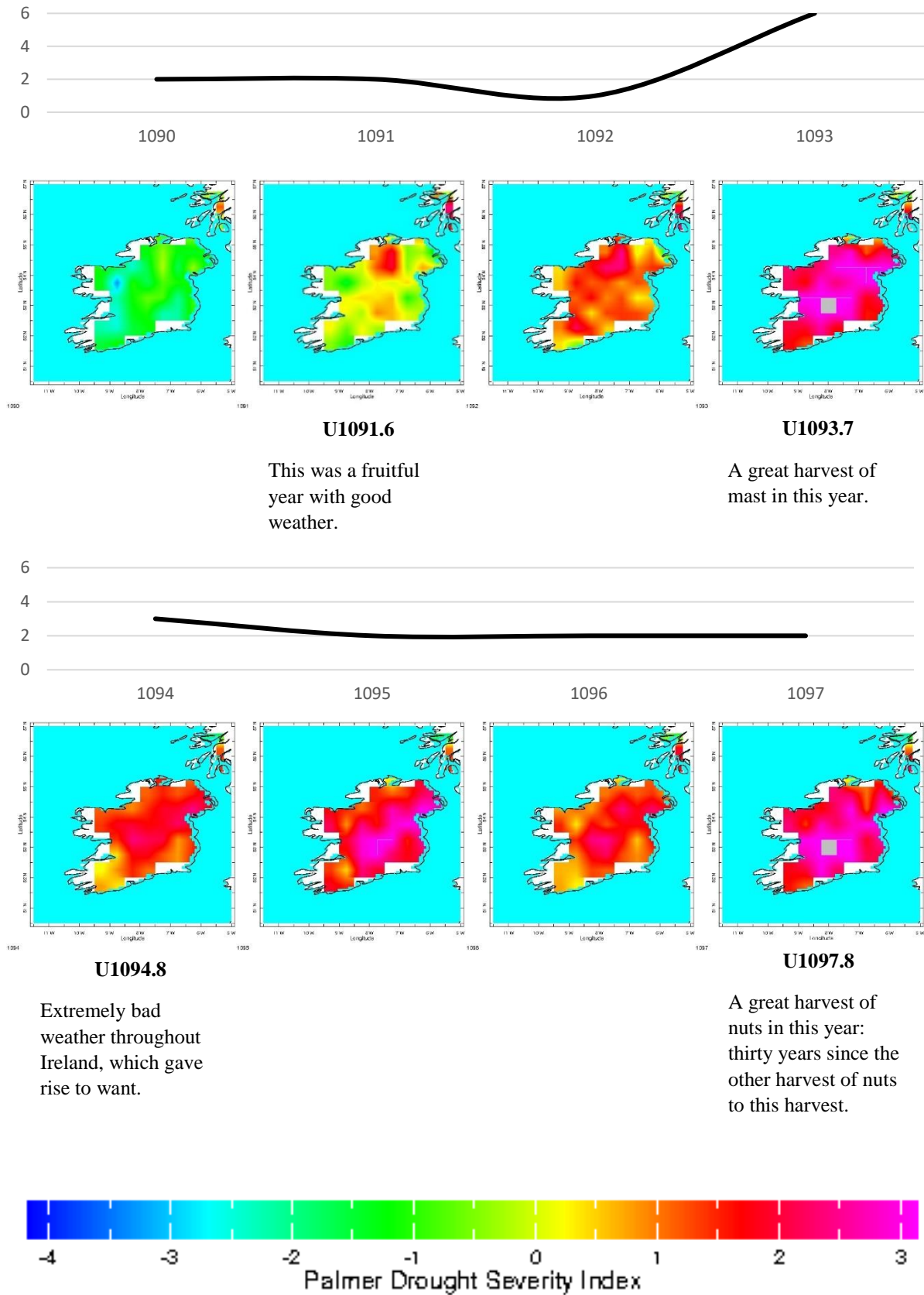
Het eerste kunnen we niet weten omdat het laatste in ieder geval geldt. Een gemiddelde van 2 en een maximum van 6 moorden voor de periode 1090-1109 zijn wel erg kleine aantallen om conclusies van correlatie aan te verbinden. Hetzelfde kan gezegd worden van Ludlow's statistiek (figuur 6) met een maximum van 15 moorden. Bovendien, maar dit is niet de plek om daarover uit te wijden, zijn er legio redenen om aan te nemen dat het aantal opgeschreven moorden in de annalen niet representatief is voor het werkelijke aantal slachtoffers dat in middeleeuws Ierland aan geweld ten prooi viel.

---

⁴⁰ De database: <http://kage.ldeo.columbia.edu/TRL/OWDA/> Voor de introductie van de database zie: Cook et al. 'Old World megadroughts and pluvials during the Common Era', *Science Advances* 1 (2015) 10. DOI: 10.1126/sciadv.1500561

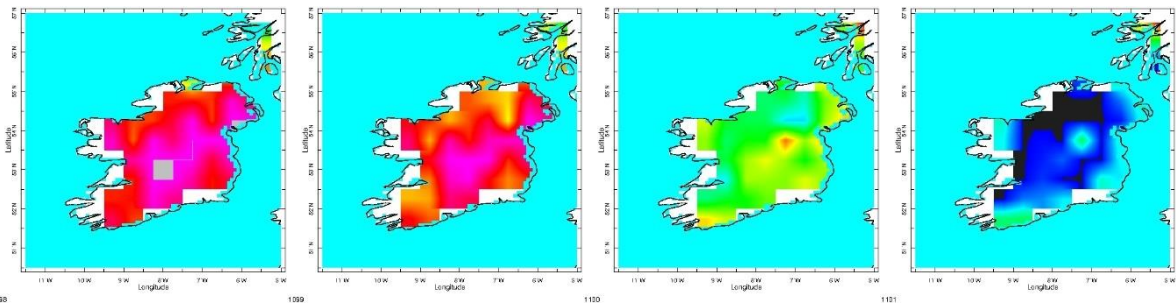
Aantal moorden per jaar in de *Annalen van Ulster*

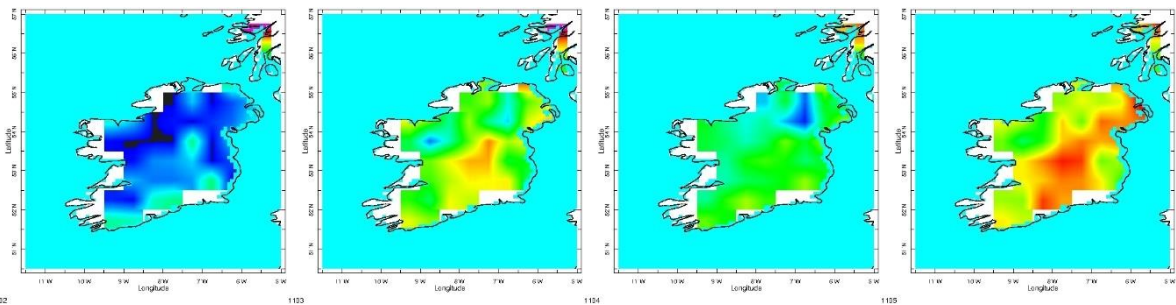
Fig. 7: Klimaat en geweld in Ierland voor de periode 1090-1109. Op de x-as staan de jaren, en op de y-as wordt het aantal geregistreerde moorden per jaar in de *Annalen van Ulster* weergegeven.

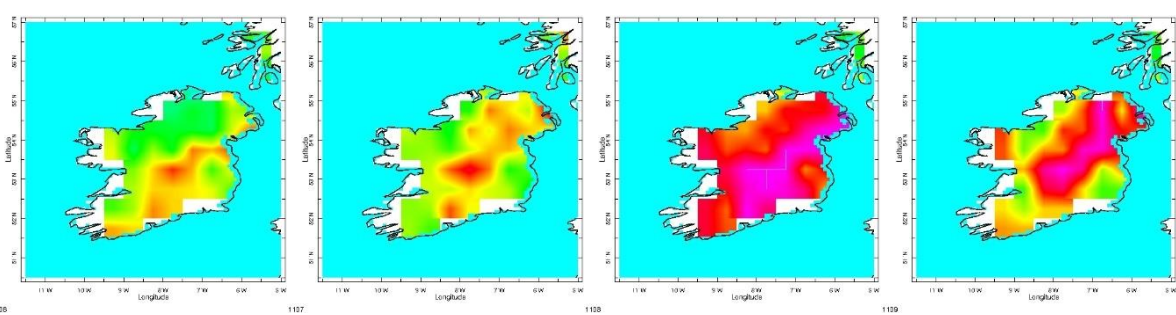
1098 1099 1100 1101

1102 1103 1104 1105

1106 1107 1108 1109

U1107.6

Much wet and bad weather in this year, and it ruined the corn.

U1108.8 & U1108.9

A great harvest of oakmast throughout all Ireland. A fruitful year with good weather and plenty of corn and mast this year.

2.3 Synchronisatie

In figuur 7 zijn onder de kaartjes ook opmerkingen uit de *Annalen van Ulster* weergegeven als die over het klimaat of oogst van het betreffende jaar gaan. Daar doet zich voor het onderzoek een zorgwekkende asynchroniteit voor. De opmerkingen over het klimaat in de *Annalen van Ulster* corresponderen niet met hoe de *Old World Drought Atlas* (OWDA) het klimaat voorstelt.

Het extreem slechte, maar ongespecificeerde weer dat een kroniekschrijver voor 1094 opschreef geldt volgens de OWDA evenzeer of zelfs meer voor de rondomliggende jaren. Het natte en slechte weer volgens de kroniekschrijver van 1107 komt zelfs niet in de buurt van het klimaat zoals de OWDA dat voor het jaar voorstelt. De opmerking bij 1107 had meer gepast bij de jaren 1101 of 1102 die volgens de OWDA extreem nat zouden zijn geweest. Als we echter van de kroniekschrijver zouden uitgaan dan was het klimaat van 1101 en 1102, aangezien hij er niets over zegt, niet noemenswaardig.

Gelukkig hoef ik niet beslissen welke voorstelling betrouwbaar is: de annalen of de OWDA. Ik laat het erbij dat beide vermoedelijk onnauwkeurig zijn. Zo zal de nauwkeurigheid van OWDA zijn *overstretched*, aangezien dendroklimatologie vaak nog niet op jaarniveau is te vertrouwen.⁴¹ Als we echter op de OWDA vertrouwen, dan geldt voor de kroniekschrijver dat hij óf maar wat verzon, omdat hij geen idee van het klimaat had aangezien hij pas jaren later schreef, óf hij had er belang bij om de zaken anders voor te stellen dan dat ze waren, of dat het weer dat hij beschreef zo lokaal was dat we dit niet terugzien in de OWDA.

Tegelijkertijd is het bekend dat de datering in de annalen verre van foutloos is. Daar waren kroniekschrijvers zich zelf ook van bewust, en in het manuscript van de *Annalen van Ulster* valt te zien hoe schrijvers zich inspanden om juist te dateren en foutieve dateringen te verbeteren.⁴² Helaas konden kroniekschrijvers daar nog wel eens te ver ingaan, waardoor een eerdere datering betrouwbaarder blijkt dan een latere. Het valt daarom te begrijpen dat een hoop onderzoek naar de Ierse Annalen zich op de verbetering van de datering heeft gericht. Opgepast moet worden met moderne, en dan vooral met de internet-edities van CELT die het de lezer makkelijk willen maken door slechts het gecorrigeerde jaartal weer te geven. De narigheid is namelijk dat een aantal van de correctie-tabellen die in de twintigste eeuw zijn opgemaakt inmiddels alweer zijn hierzien terwijl die edities dat niet zijn.

---

⁴¹ Bomen kunnen bijvoorbeeld energiereserves opslaan, waardoor een slecht jaar niet direct zichtbaar hoeft te zijn aan verminderde groei.

⁴² In het manuscript Dublin, Trinity College Dublin MS 1282 is bij de meeste jaren ruimte overgelaten om nog een datum in te schrijven of wordt in een ander schrift nog een alternatieve datum gegeven.

Zolang je de gebeurtenissen in de annalen niet met onafhankelijke bronnen hoeft te synchroniseren is dit allemaal niet zo'n probleem, aangezien de relatieve chronologie in de annalen wel betrouwbaar is.⁴³ Dat is het onderzoek van Ludlow echter niet gegund, aangezien hij voor de reconstructie van klimaat juist wil steunen op het gebruik van onafhankelijke bronnen zoals de OWDA. In het volgende hoofdstuk beschouw ik onder meer of het zinvol is om daarvoor in de plaats op de klimaatberichten uit de annalen te vertrouwen.

---

⁴³ Of eigenlijk een stuk betrouwbaarder. Als annalen zich uit paascirkels hebben ontwikkeld bestaat er een reële kans dat gebeurtenissen uit vroege jaren per ongeluk bij het verkeerde jaar zijn geplaatst. Latere toevoegingen in de marge hebben ook een grotere kans door een latere kopiist een jaar te zijn misplaatst. Stapelt dit zich op, plus een kroniekschrijver die de chronologie aan de hand van andere bronnen controleert en herstelt, dan is de kans groot dat de chronologie een puinhoop is.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37

muftaæ in miffias. Pontipe martheu pa
don. qd aale obire. Masiz mlorozz hibernie
nhoy mteubea hegnaz. 2. Ceallæ mgnouy
cha oraumbhacaz. iufma opfa ybhingna. ayi.
Sinnie cille egad nethoyz elhuq. qe. Celt
in euatal pbe nfhæe gnaucau iuf. Bet 7 eliz
dall flugan. 7. p. p. p. aale. ano deplanbeaco
plo lofyje emmrauc. hny ouelz chyy avto
ne a. plan gahan pti p. aale in p. aale motyplac
8 in oib. tobhigz. comatac in oifceco moty.
bet 7. largnu oifgabz. qmnyfeu taf. lo in col
fthi yf. hiaz. Neb am pta curie commatæ
cille dany obire. phiz in dall onione p. ad
if p. ba ipomacæ. obire p. aale enico moty.

A. i. an. Anno d. m. ccc. xxx. ii. Quis in
pellaie de honoyre coriæ c. d. b. huadæ
fca. Teade yce tyola cubin pny tuayre. Aftac
in anpellac. nfgm gn. lo. m. n. ayumie. D. y.
no itam 7. eo in p. aale. 7. eliz dall teampio
18 to ubi eket. d. a. s. m. c. d. a. l. e. m. p. s. s. y. 7. c. m. l. q.
Nafay. d. n. e. l. h. a. m. d. o. n. a. l. l. Decimo a. d. m. c.
19 d. a. n. e. p. h. s. y. n. l. o. q. u. e. Decimo l. e. a. c. e. c. o. b. o. p. i. t.
b. y. h. a. l. c. o. r. p. i. a. c. e. a. t. a. l. d. o. d. o. n. a. l. l. a. c. a. l. a. e. f. e.
20 c. o. r. e. o. p. a. l. l. o. m. i. u. t. o. c. a. t. a. l. a. c. l. a. c. e. s. i. u. s. u. g. u. l. o. n.
l. a. i. s. e. p. l. i. d. i. e. c. o. p. l. a. n. p. i. e. a. b. e. l. i. u. a. m. m. e. n. o. b.
21 c. o. u. i. a. b. o. l. e. s. s. a. a. n. c. o. p. l. i. p. o. m. a. c. e. p. a. n. y. N. a. c. a.
22 u. n. y. a. 2. i. d. e. l. e. s. s. i. m. c. u. a. l. a. n. p. e. c. o. r. p. a. l. e. g. i. d. a.
23 c. o. r. p. o. p. a. n. y. e. u. o. h. i. e. h. y. p. a. n. y. c. o. o. m. l. a. c. e. p. o. q. u.
24 o. h. i. a. y. c. a. n. e. m. b. l. e. s. i. u. t.

A. i. an. Anno d. m. ccc. xxx. iii. Accabrie ne
poy p. a. n. y. s. p. b. e. n. f. h. o. a. u. t. u. n. y. e. m. o. t. i. e. c. h. y. z.
26 l. u. n. g. f. a. n. p. e. b. D. i. n. o. t. a. c. o. m. a. g. i. a. t. i. D. i. g. n.
27 p. a. u. l. i. 7. p. a. d. i. c. e. a. d. l. l. e. s. h. y. p. p. r. e. s. i. d. a. l. J. o. c. e. p. p. o.
28 c. o. b. o. l. i. a. n. s. p. i. t. p. l. a. n. h. u. e. o. s. a. l. e. e. a. m. t. a. s. h. i.
29 f. h. i. c. e. a. l. t. c. u. a. l. a. m. m. o. t. i. e. T. a. l. o. y. s. s. i. m. d. e. y. p. o.
30 a. p. t. i. e. p. i. e. c. e. z. 2. q. u. i. d. i. e. m. i. m. a. n. z. p. i. e. c. o. r. p. i. u.
31 f. e. i. t. t. a. q. d. i. n. h. i. q. z. 2. T. a. l. o. y. s. s. i. a. n. p. h. i. o. n. o.
32 p. a. m. c. o. p. h. i. n. y. a. l. l. i. g. a. e. i. u. x. q. u. e. o. l. l. a. n. s.

A. i. an. Anno d. m. ccc. xxx. iiii. Quis in
pellaie de honoyre coriæ c. d. b. huadæ
fca. Teade yce tyola cubin pny tuayre. Aftac
in anpellac. nfgm gn. lo. m. n. ayumie. D. y.
no itam 7. eo in p. aale. 7. eliz dall teampio
to ubi eket. d. a. s. m. c. d. a. l. e. m. p. s. s. y. 7. c. m. l. q.
Nafay. d. n. e. l. h. a. m. d. o. n. a. l. l. Decimo a. d. m. c.
d. a. n. e. p. h. s. y. n. l. o. q. u. e. Decimo l. e. a. c. e. c. o. b. o. p. i. t.
b. y. h. a. l. c. o. r. p. i. a. c. e. a. t. a. l. d. o. d. o. n. a. l. l. a. c. a. l. a. e. f. e.
c. o. r. e. o. p. a. l. l. o. m. i. u. t. o. c. a. t. a. l. a. c. l. a. c. e. s. i. u. s. u. g. u. l. o. n.
l. a. i. s. e. p. l. i. d. i. e. c. o. p. l. a. n. p. i. e. a. b. e. l. i. u. a. m. m. e. n. o. b.
c. o. u. i. a. b. o. l. e. s. s. a. a. n. c. o. p. l. i. p. o. m. a. c. e. p. a. n. y. N. a. c. a.
u. n. y. a. 2. i. d. e. l. e. s. s. i. m. c. u. a. l. a. n. p. e. c. o. r. p. a. l. e. g. i. d. a.
c. o. r. p. o. p. a. n. y. e. u. o. h. i. e. h. y. p. a. n. y. c. o. o. m. l. a. c. e. p. o. q. u.
o. h. i. a. y. c. a. n. e. m. b. l. e. s. i. u. t.

A. i. an. Anno d. m. ccc. xxx. v. Quis in
pellaie de honoyre coriæ c. d. b. huadæ
fca. Teade yce tyola cubin pny tuayre. Aftac
in anpellac. nfgm gn. lo. m. n. ayumie. D. y.
no itam 7. eo in p. aale. 7. eliz dall teampio
to ubi eket. d. a. s. m. c. d. a. l. e. m. p. s. s. y. 7. c. m. l. q.
Nafay. d. n. e. l. h. a. m. d. o. n. a. l. l. Decimo a. d. m. c.
d. a. n. e. p. h. s. y. n. l. o. q. u. e. Decimo l. e. a. c. e. c. o. b. o. p. i. t.
b. y. h. a. l. c. o. r. p. i. a. c. e. a. t. a. l. d. o. d. o. n. a. l. l. a. c. a. l. a. e. f. e.
c. o. r. e. o. p. a. l. l. o. m. i. u. t. o. c. a. t. a. l. a. c. l. a. c. e. s. i. u. s. u. g. u. l. o. n.
l. a. i. s. e. p. l. i. d. i. e. c. o. p. l. a. n. p. i. e. a. b. e. l. i. u. a. m. m. e. n. o. b.
c. o. u. i. a. b. o. l. e. s. s. a. a. n. c. o. p. l. i. p. o. m. a. c. e. p. a. n. y. N. a. c. a.
u. n. y. a. 2. i. d. e. l. e. s. s. i. m. c. u. a. l. a. n. p. e. c. o. r. p. a. l. e. g. i. d. a.
c. o. r. p. o. p. a. n. y. e. u. o. h. i. e. h. y. p. a. n. y. c. o. o. m. l. a. c. e. p. o. q. u.
o. h. i. a. y. c. a. n. e. m. b. l. e. s. i. u. t.

A. i. an. Anno d. m. ccc. xxx. vi. Quis in
pellaie de honoyre coriæ c. d. b. huadæ
fca. Teade yce tyola cubin pny tuayre. Aftac
in anpellac. nfgm gn. lo. m. n. ayumie. D. y.
no itam 7. eo in p. aale. 7. eliz dall teampio
to ubi eket. d. a. s. m. c. d. a. l. e. m. p. s. s. y. 7. c. m. l. q.
Nafay. d. n. e. l. h. a. m. d. o. n. a. l. l. Decimo a. d. m. c.
d. a. n. e. p. h. s. y. n. l. o. q. u. e. Decimo l. e. a. c. e. c. o. b. o. p. i. t.
b. y. h. a. l. c. o. r. p. i. a. c. e. a. t. a. l. d. o. d. o. n. a. l. l. a. c. a. l. a. e. f. e.
c. o. r. e. o. p. a. l. l. o. m. i. u. t. o. c. a. t. a. l. a. c. l. a. c. e. s. i. u. s. u. g. u. l. o. n.
l. a. i. s. e. p. l. i. d. i. e. c. o. p. l. a. n. p. i. e. a. b. e. l. i. u. a. m. m. e. n. o. b.
c. o. u. i. a. b. o. l. e. s. s. a. a. n. c. o. p. l. i. p. o. m. a. c. e. p. a. n. y. N. a. c. a.
u. n. y. a. 2. i. d. e. l. e. s. s. i. m. c. u. a. l. a. n. p. e. c. o. r. p. a. l. e. g. i. d. a.
c. o. r. p. o. p. a. n. y. e. u. o. h. i. e. h. y. p. a. n. y. c. o. o. m. l. a. c. e. p. o. q. u.
o. h. i. a. y. c. a. n. e. m. b. l. e. s. i. u. t.

A. i. an. Anno d. m. ccc. xxx. vii. Quis in
pellaie de honoyre coriæ c. d. b. huadæ
fca. Teade yce tyola cubin pny tuayre. Aftac
in anpellac. nfgm gn. lo. m. n. ayumie. D. y.
no itam 7. eo in p. aale. 7. eliz dall teampio
to ubi eket. d. a. s. m. c. d. a. l. e. m. p. s. s. y. 7. c. m. l. q.
Nafay. d. n. e. l. h. a. m. d. o. n. a. l. l. Decimo a. d. m. c.
d. a. n. e. p. h. s. y. n. l. o. q. u. e. Decimo l. e. a. c. e. c. o. b. o. p. i. t.
b. y. h. a. l. c. o. r. p. i. a. c. e. a. t. a. l. d. o. d. o. n. a. l. l. a. c. a. l. a. e. f. e.
c. o. r. e. o. p. a. l. l. o. m. i. u. t. o. c. a. t. a. l. a. c. l. a. c. e. s. i. u. s. u. g. u. l. o. n.
l. a. i. s. e. p. l. i. d. i. e. c. o. p. l. a. n. p. i. e. a. b. e. l. i. u. a. m. m. e. n. o. b.
c. o. u. i. a. b. o. l. e. s. s. a. a. n. c. o. p. l. i. p. o. m. a. c. e. p. a. n. y. N. a. c. a.
u. n. y. a. 2. i. d. e. l. e. s. s. i. m. c. u. a. l. a. n. p. e. c. o. r. p. a. l. e. g. i. d. a.
c. o. r. p. o. p. a. n. y. e. u. o. h. i. e. h. y. p. a. n. y. c. o. o. m. l. a. c. e. p. o. q. u.
o. h. i. a. y. c. a. n. e. m. b. l. e. s. i. u. t.

Afb. 1: Impressie van hoe een reeks jaren in de Ierse Annalen eruit ziet. Uit: Oxford, Bodleian Library, Rawlinson B 489 f. 13.

Hoofdstuk 3: De Ierse Annalen

Doordat een historicus het verleden niet direct kan waarnemen zal hij nooit kunnen beoordelen in hoeverre een gebeurtenis uit een bron met de werkelijkheid correspondeert. Of een gebeurtenis als waar mag worden beschouwd hangt daarom onder andere af van de mate van correspondentie met het verslag ervan in onafhankelijke andere bronnen. We zijn er bijvoorbeeld vrij zeker van dat de Slag bij Clontarf (1014) daadwerkelijk heeft plaatsgevonden, omdat niet slechts de Ierse Annalen maar ook Noorse saga's over de slag berichten.⁴⁴ Voor de meeste informatie in de Ierse Annalen geldt echter dat deze volstrekt uniek is, waardoor we deze informatie niet met andere verslagen kunnen vergelijken. Dat maakt de Ierse Annalen paradoxaal genoeg tegelijkertijd zo waardevol maar ook nutteloos.

We moeten ons er daarom bij neerleggen dat we voor de meeste gebeurtenissen in de annalen nooit zeker zullen weten of ze waargebeurd zijn of niet. We kunnen wel iets zeggen over de mate waarin de wereld die geschetst wordt correspondeert met de wereld die we uit andere bronnen kennen. Daaruit kan worden geconcludeerd dat de in de annalen geschetste wereld, met het afbranden van kloosters, het verschijnen van draken en de translatie van relieken, volledig coherent is met de wereld die we uit andere middeleeuwse bronnen kennen.

De annalen bieden echter nog twee extra mogelijkheden om de algemene betrouwbaarheid van deze bronnen vast te stellen. Doordat in deze bronnen ook zonsverduisteringen, maansverduisteringen en meteorietverschijningen worden gerapporteerd, en we ervan uitgaan dat deze echt waargenomen moeten zijn omdat we slechts sinds de moderne tijd precies het periodieke voorkomen ervan kunnen berekenen, kan aan de hand van deze opgeschreven gebeurtenissen een algemene correspondentie met de werkelijkheid worden afgeleid. Uit dergelijke studies kan worden geconcludeerd dat de annalen met een marge van enkele jaren, over het algemeen wel betrouwbaar maar niet zo precies in hun berichtgeving zijn.⁴⁵

---

⁴⁴ Vrijwel al het andere, zoals of de slag een schermutseling of een omvangrijke veldslag was wordt echter betwist. Zie: Dáibhí Ó Cróinín, *Early Medieval Ireland 400-1200* (Londen en New York 1995) 266-268. Ondanks dat onafhankelijke bronnen het plaatsvinden van de slag bij Clontarf bevestigen, is het natuurlijk nooit helemaal zeker. Opvallend genoeg blijkt juist bij het grote publiek nog een zekere twijfel te bestaan. Er zouden namelijk geen archeologische overblijfselen van de slag zijn gevonden. Twee recente artikelen in de Ierse pers proberen het grote publiek echter gerust te stellen door met allerlei verklaringen hiervoor te komen: Kate Hickey, 'The truth about the Battle of Clontarf and Brian Boru', (versie 23 april 2017), <http://www.irishcentral.com/roots/history/the-truth-about-the-battle-of-clontarf-and-brian-boru-videos> (laatst geraadpleegd op 5 mei 2017) en; Claire Anderson en Andy Halpin, 'No weapons, no battlefield, no bodies', (versie 10 april 2014), <http://www.irishtimes.com/culture/heritage/no-weapons-no-battlefield-no-bodies-1.1755853> (laatst geraadpleegd op 5 mei 2017).

⁴⁵ Daniel McCarthy, en Aidan Breen, 'Astronomical observations in the Irish Annals and their motivation', *Peritia* 11 (1997) 1-43.

In het vorige hoofdstuk hebben we gezien dat een andere categorie gebeurtenissen die onafhankelijk te bepalen is het klimaat betreft. Daar deed zich iets bijzonders voor, want de opgeschreven gebeurtenissen bleken niet te corresponderen met het paleoklimatologisch vastgestelde klimaat. Dat er iets aan de hand is met de opgeschreven klimaatomstandigheden is interessant, vooral omdat een eerdere generatie historici juist veronderstelde dat dit een neutrale categorie gebeurtenissen was waarop ze konden vertrouwen. Mede aan de hand van berichten over klimaatomstandigheden is door de van oorsprong Ierse historicus Alfred P. Smyth bijvoorbeeld het argument opgebouwd dat de Ierse Annalen al of pas vanaf de tweede helft van de 6^e eeuw contemporain beginnen te worden.⁴⁶

Het is onder historici gemeengoed om de mate waarin we op de letter van het verslag van een bron vertrouwen af te laten hangen van de reden dat iets werd opgeschreven en het belang dat de auteurs en latere redacteurs erbij hadden om de werkelijkheid al dan niet getrouw weer te geven. Voor het onderzoek naar de causale relatie tussen extreme klimaatverschijnselen en conflict in de Ierse Annalen is het vooral van belang dat op de berichtgeving van geweldsincidenten kan worden vertrouwd, aangezien we daar geen andere bronnen voor hebben. De betrouwbaarheid van klimaatberichtgeving doet voor het onderzoek er in mindere mate toe. Toch kijk ik in dit hoofdstuk speciaal naar deze berichten omdat ik denk dat aan de hand daarvan kan worden aangetoond dat ook schijnbaar hele neutrale berichten minder objectief zijn dan ze lijken.

Kortom, in dit hoofdstuk beschouw ik de kwestie of de Ierse annalen een getrouw en/of representatief verslag leveren van de middeleeuwse Ierse samenleving. Ik stel dat ze in ieder geval geen objectief verslag van de ‘belangrijkste’ gebeurtenissen leveren. En ik trek de stelling in twijfel dat ‘whatever the exact motivations for the recording of the Irish annals were, the main goal was to maintain a reliable record of Irish history’.⁴⁷ Want hoewel de kans klein is of we ooit werkelijk zullen weten of het resultaat van het schrijven zoals het ons is overgeleverd

---

⁴⁶ Aan de hand van de observatie dat de eerste opmerkingen over het klimaat vanaf circa 550 in het verslag van de annalen voorkomen, en de volgende drie redeneringen onderbouwde Smyth de stelling dat vanaf circa 550 de annalen contemporain werden: 1. Weersomstandigheden of natuurlijke rampen zijn vergankelijk, dus moeten deze kort na optreden zijn opgeschreven. 2. Weersomstandigheden of natuurlijke rampen vallen buiten de politieke en religieuze voorkeuren (bias) van latere bedenkers en uitvoerders. 3. Weersomstandigheden zijn niet vervalst met het doel de kroniek antiek te laten lijken, want dan zouden ze vanaf het vroegste begin in de kroniek voorkomen. A. P. Smyth, ‘The Earliest Irish Annals: Their First Contemporary Entries, and the Earliest Centres of Recording’ *Proceedings of the Royal Irish Academy* 72 (1972), 1-48, 11.

⁴⁷ De passage: ‘However, when taking an overall view of the body of Irish annals that remain available for examination, it seems reasonable to state that whatever the exact motivations for the recording of the Irish annals were, the main goal was to maintain a reliable record of Irish history, a practise with a long tradition in Ireland, and one which the various scribes would have been loathe to interfere with to too great an extent (Walsh, 1944; Smyth, 1972; Ó Cuív, 1987). Citaat van Francis Ludlow in: Francis Ludlow, ‘Interpretation of Celestial and Environmental Phenomena in the Irish Annals’, *Atlas* 10 (2005), 53.

een betrouwbaar verslag van de Ierse geschiedenis is, denk ik wel aannemelijk te kunnen maken dat een betrouwbaar verslag misschien wel het uiterlijke doel maar niet per se het onderliggende doel van de auteurs was.

Allereerst zal in dit hoofdstuk een algemene beschouwing van annalen aan bod komen. Daarna kijk ik naar de Ierse Annalen, waarna ik vervolgens de overstap naar de *Annalen van Ulster* maak die ik in dit onderzoek als exemplarisch voor het corpus van Ierse Annalen beschouw. Ik probeer daarbij vooral de problemen die bij de bestudering van deze bronnen oprijzen bloot te leggen, en hoewel ik geen echte oplossing kan bieden poog ik wel een omweg te formuleren waardoor de ondervonden problemen worden geminimaliseerd. Tot slot probeer ik mijn opvattingen aan de hand van een casus te illustreren.

3.1 Annalen

De Ierse Annalen zijn annalen maar kunnen het best onder de noemer van kronieken worden ondergebracht en als zodanig worden begrepen.⁴⁸ Nog te vaak worden annalen van kronieken onderscheiden. Dit is aan de invloed van het Narrativisme en speciaal aan de geschiedfilosoof Hayden White te wijten die een hiërarchie binnen verschillende vormen van geschiedschrijving ontwikkelde. Een hiërarchie waarin hij het genre annalen helemaal onderaan plaatste als de meest primitieve vorm van een verhaal vertellen, want ontdaan van een verteller, begin, middenstuk en eind.⁴⁹ De kroniek bezat voor White al meer verhaalkenmerken, en stond zodoende tussen annalen en moderne geschiedschrijving in. Deze indeling werkt echter slechts als een teleologische visie op de herkomst van geschiedschrijving, maar zegt absoluut niets over de middeleeuwse bedoelingen achter de kroniek of de annalen.

Een volgens mij meer terechte reden om annalen als apart genre te beschouwen is de gedachte dat in de middeleeuwen een apart genre van annalen bestond. Vaak wordt hiervoor naar de definities die Cassiodorus Senator (d. 585), Isidorus van Sevilla (d. 636) en Gervasin van Canterbury (d.1210) geven verwezen. De definities die deze auteurs van ‘annalen’ geven

---

⁴⁸ Ik kan de conclusies van mijn eigen onderzoek naar de *Annalen van Ulster* het beste met de behandeling van de Ierse Annalen in *Mosaics of Time* (2013) van Burgess en Kulikowski in overeenstemming brengen. Burgess en Kulikowski weten de Ierse Annalen in een breder kader van annalen te plaatsen zonder dat ze dit ten koste gaat van de eigenheid van de Ierse Annalen. Daarom beschouw ik dit eerste deel uit een geplande serie over het genre van annalen en kronieken, en niet de gespecialiseerde monografieën van McCarthy (2008) of Evans (2010) die niet voorbij onderlinge relaties binnen het corpus komen als de best beschikbare introductie tot de Ierse Annalen.

⁴⁹ Hayden White, *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation* (Baltimore 1987) 6.

laten zich echter op meerdere wijzen uitleggen, waardoor de kwestie of het onderscheid werkelijk werd gemaakt, naast de vraag of dit onderscheid buiten deze auteurs ook als zodanig werd opgevat, lang geen uitgemaakte zaak is.⁵⁰

Wat annalen kenmerkt is dat de tekst is gestructureerd volgens een strikt chronologische opeenvolging van jaren. Een volgend veelvoorkomend kenmerk is dat de opgeschreven gebeurtenissen vaak zeer kort en afstandelijk beschreven zijn. En als er binnen deze opgeschreven gebeurtenissen uiteindelijk toch een samenhang of verhaal te bekennen valt, zoals ik overigens wel betoog, dan wordt dit bereikt door opeenvolging (*consécution*) of slechts opsomming van gebeurtenissen, waaruit de lezer zelf oorzaak en gevolg (*conséquence*) moet opmaken.

3.2 Problemen met de analyse van de Ierse Annalen

Alle overgebleven Ierse Annalen komen uit de late middeleeuwen, maar de tekst in deze bronnen gaat grotendeels terug op vroegmiddeleeuwse annalen. Zo bevatten de *Annalen van Ulster* de accumulatie van duizend jaar kroniekschrijven, waardoor niet mag worden verwacht dat schrijvers een en dezelfde motivatie of doel kenden. Want zoals Roy Flechner al stelde, in werkelijkheid kenden schrijvers uit verschillende perioden verschillende motivaties en dienden ze verschillende belangen.⁵¹ De enige zekere overeenkomst in het doel van kroniekschrijvers is dat elke kroniek een bewuste of onbewuste poging is om een samenraapsel van informatie uit het heden en verleden te ordenen voor toepassingen in het heden en de toekomst.⁵²

Alles van wat we over vroegmiddeleeuwse Ierse Annalen weten is gereconstrueerd aan de hand van hun laatmiddeleeuwse nakomelingen. Er zijn twee hoofdredenen om onze kennis over de vroegmiddeleeuwse ‘voorgeschiedenis’ van de Ierse Annalen sceptischer te bekijken dan de meeste historici doen. De eerste reden bestaat uit een standaardargument dat, moge er doodlopende takken binnen het vroegmiddeleeuwse genre van annalenschrijven geweest zijn,

---

⁵⁰ Voor het onderscheid tussen annalen en kronieken zie de appendix over annalen in *Mosaics of Time*. Voor de kwestie of annalen in de middeleeuwen als geschiedschrijving, en of *historia* überhaupt als een genre werd beschouwd, zie daarvoor Foot (2012) p. 350, 356. Flechner (2013) heeft de toepasbaarheid van de Isidorus en Casiodorus in met betrekking de Chronicle of Ireland beschouwd. Kort samengevat is de stand van zaken dat we het nog niet goed weten, mede doordat Isidorus hier minder rechtlijnig in is dan hij op het eerste gezicht laat overkomen. Bovendien is de toepasbaarheid van deze auteurs op de Ierse annalen twijfelachtig. Zie voor een van de meest recente beschouwingen Ian Wood, ‘Universal Chronicles in the Early Medieval West’, *Medieval Worlds* 1 (2015), 47-60.

⁵¹ Roy Flechner, ‘The Chronicle of Ireland: then and now’, *Early Medieval Europe* 21 (2013) 4, 423. Tussen waarschijnlijk circa 731 en 911 zijn bijvoorbeeld gebeurtenissen uit het Middellands Zeegebied toegevoegd als onderdeel van een programma dat waarschijnlijk diende om de rol van Patrick en de belangrijkheid van de plaats Armagh te promoten, zie Evans, *The Present and the Past*, 143-144.

⁵² Naar een citaat van Warren Brown gemaakt in een andere context, gevonden in: Sarah Foot, ‘Chapter 17: Annals and Chronicles in Western Europe’ in: Sarah Foot en Chase F. Robinson (eds.), *The Oxford History of Historical Writing Vol. 2 400-1400*, (Oxford 2012), 363.

ongeacht hoe dominant deze waren er geen manier is om die te kennen. We kunnen van de vroegmiddeleeuwse annalen slechts de duurzame tradities kennen.

De tweede reden is dat voor onze kennis over de geschiedenis van de vroegmiddeleeuwse Ierse Annalen daarbovenop nog specifieke bezwaren gelden. Tekstuele reconstructies zoals de *Chronicle of Ireland* geven naar mijn mening geen minimalistische opvatting van de voorouderteksten, maar een vervormd beeld van deze teksten.⁵³ Mijn belangrijkste bedenking is dat we met deze reconstructie weten dat we niet 100% van de oorspronkelijke bron te pakken hebben, maar geen manier hebben om een goede inschatting te maken hoe groot het percentage is dat we wel hebben dan is. Daarnaast is mijn bezwaar dat onze kennis over de oorsprong, auteurs en plaatsen van schrijven van de vroegmiddeleeuwse annalen hoofdzakelijk op problematische aannames is gebaseerd. Hieronder werk ik ter illustratie van dit bezwaar enkele tekortkomingen in de argumentatie waarop de kennis van plaatsen van schrijven is gebaseerd uiteen.

In een artikel uit 1972 zette de historicus Alfred P. Smyth op een overzichtelijke manier de kwaliteiten uiteen waaraan een reeks van jaren in een annalen moet voldoen om daaraan een topografische plaats van herkomst toe te kunnen kennen.⁵⁴ Zijn eerste voorwaarde ging over *lange continuïteit* van plaatselijke gebeurtenissen, dus gebeurtenissen over dezelfde plek in opeenvolgende jaren. De tweede voorwaarde ging over *chronologisch en topografisch detail*, dus opmerkingen over het precieze uur en de precieze plek waar de gebeurtenis zich afspeelde. De laatste voorwaarde waren *unieke gebeurtenissen*, want als we van afzonderlijke plekken van annalen-schrijven uitgaan, zo betoogde Smyth, dan is het aannemelijk dat de schrijvers op verschillende plekken niet precies dezelfde gebeurtenissen kozen om op te schrijven.⁵⁵

Ik zie ten minste vier problemen bij een dergelijke methode om de plaats van schrijven te bepalen bestaan. Een dergelijke analyse werkt om te beginnen slechts met een authentiek

---

⁵³ Wie ervoor kiest om de vroegmiddeleeuwse Ierse Annalen te bestuderen zal moeten stilstaan bij de theorie van de *Chronicle of Ireland*. Deze theorie komt erop neer dat doordat het *Chronicon Scotorum* en de Annalen van Tigernach uit de Clonmacnoise-group, en de Annalen van Ulster tot aan 911 of 913 de meeste gebeurtenissen delen, ze blijkbaar uit een gemeenschappelijke bron putte die bij 911 of 913 stopte. Deze hypothetische bron is in 1972 door Kathleen Hughes de 'Chronicle of Ireland' genoemd. T.M. Charles-Edwards heeft vervolgens in 2006 een boek gepubliceerd onder de titel *Chronicle of Ireland* waarin hij heeft geprobeerd om aan de hand van de overeenkomsten tussen de Annalen van Ulster en de Clonmacnoise-group deze verloren bron te reconstrueren.

⁵⁴ Smyth, 'The Earliest' 30-31.

⁵⁵ Een voorbeeld: U691.5 'A great windstorm on the sixteenth of the Kalends of October [16 Sept.] caused the drowning of some six of the community of Í.' Ik geef U691.5 weer omdat de informatie hierin volgens mij zowel als gedetailleerd, als nauwkeurig gedateerd en van voornamelijk lokaal geldt. *The Annals of Ulster*, Airt Mac Seán en Gearóid Mac Niocaill (eds.), Part I text and translation, (Dublin 1983), 153.

verslag, maar het verslag van de Ierse Annalen is geproblematiseerd door de gewoonte om gebeurtenissen te herschrijven en onafhankelijke bronnen samen te voegen. Reconstructies als de *Chronicle of Ireland* zijn incompleet, en voor een gedetailleerde analyse als deze daardoor niet toereikend. Het tweede probleem is dat er een hoge mate van subjectiviteit blijft bestaan, doordat er geen objectieve maatstaf kan worden gegeven om te oordelen hoeveel detail voldoende is.

In de bepaling wat alleen lokaal van interesse was schuilt bovendien het gevaar van een cirkelredenering. Een cirkelredenering die overigens al door Nicholas Evans is opgemerkt, en die bestaat uit het feit dat we ons oordeel wat als lokale interesse geldt laten afhangen of beïnvloeden door het geschrevene. Welke gebeurtenissen als lokale interesse gelden moeten of *a priori* of onafhankelijk worden vastgesteld.

Inhoudelijk vallen de bovenstaande kwaliteiten uiteen in aannames over wat alleen plaatselijk van interesse zou zijn geweest, en aannames over wat men alleen plaatselijk kon weten. Smyth betoogde dat de fysieke en sociale hindernissen die reizigers in het rurale landschap ondervonden een snelle nieuwsvoorziening belemmerden.⁵⁶ Daar valt tegenin te brengen dat buiten het feit dat informatie na verloop van tijd wordt vergeten, vervormd of verzonnen, de snelheid waarmee informatie de kroniekschrijver bereikt niet zoveel uitmaakt. Niet zolang deze informatie de kroniekschrijver maar bereikt *voordat* hij weer een jaar of een reeks van jaren opschrijft.⁵⁷

Daarnaast kan evengoed een tegengesteld argument worden geformuleerd. Als de annalen dienden om het collectief geheugen van een gemeenschap te ondersteunen, (wat overigens nog niet vaststaat) dan is het logischer dat juist nieuws van verder weg in aanmerking kwam om opgeschreven te worden in plaats van lokale aangelegenheden die door meer personen in de gemeenschap persoonlijk waren beleefd en daardoor een grotere kans kenden om te worden onthouden. Zelfs als kroniekschrijvers inderdaad vooral waren geïnteresseerd in gebeurtenissen uit plaatsen waarmee een ze band kenden, hoe moet dan met de kwestie van migratie worden omgegaan? Zeggen we dat een monnik zijn interesse in zijn geboorteplaats verliest?

Het laatste probleem is dat Smyth onvoldoende rekening houdt met de mogelijkheid van een meer georganiseerd systeem van informatieoverdracht dan alleen nieuwsvoorziening door

---

⁵⁶ 'This local emphasis is of primary importance for the identification of a centre of recording when we consider the rural nature of early Irish society and the physical and social difficulties with which travellers had to contend, thus militating against the speedy carrying of news from place to place.' Smyth, 'The Earliest' 11.

⁵⁷ Zie Evans, *The present*, 44 voor reguliere communicatie binnen de paruchia.

reizigers. Het opmerkelijke feit dat ook bij contemporain opgestelde jaarreeksen in verschillende annalen dezelfde gebeurtenissen in dezelfde volgorde staan opgeschreven, heeft Evans op het spoor van een meer georganiseerde, reguliere uitwisseling van berichten gebracht. Een dergelijke overlap kan in principe worden verklaard door de uitwisseling van rondreizende manuscripten. Het zal daarentegen praktischer en veiliger zijn geweest om niet hele manuscripten rond te sturen, maar fragmenten daarvan of was-tabletten met de gebeurtenissen van het laatste jaar of jaren erop geschreven. Vervolgonderzoek zou zich kunnen richten op de vraag in hoeverre de gemaakte indeling binnen de Ierse Annalen van afhankelijke en onafhankelijke tradities van schrijven in het geval van een dergelijk systeem dan nog houdbaar is.

Kortom, ik ben er niet zo zeker van dat we door middel van de door Smyth opgesomde kwaliteiten een plaats van schrijven kunnen vaststellen. Dat we de plaats van schrijven niet kennen is overigens niet zo erg. De plaats van schrijven is eigenlijk slechts van belang zodra je ook veronderstelt dat dit de vooringenomenheid van de auteur beïnvloedt, oftewel meespeelt in de keuze of zijn beoordeling van gebeurtenissen. Nu twijfel ik er niet aan dat de plaats van schrijven het verslag van de kroniekschrijver beïnvloedde, maar ik keer mij tegen de gewoonte te veronderstellen dat dit altijd een positief effect op de weergave van plaatselijke gebeurtenissen had. De band die een kroniekschrijver met zijn plaats van schrijven onderhield hoeft niet noodzakelijkerwijs positief te zijn geweest, en dus blijft de invloed die de plaats van schrijven op het verslag heeft uitgeoefend ongewis.

3.3 Ierse eigenheid

Zoals de naam doet vermoeden komen de Ierse Annalen uit Ierland. Maar wat zegt dat? Hebben deze annalen behalve dat ze qua onderwerp gebeurtenissen uit Ierland en omstreken bestrijken, en het feit dat ze naast het Latijn ook in het Iers zijn geschreven, een uniek karakter? Of mogen ze worden gelijkgesteld aan continentale annalen, bijvoorbeeld de Frankische annalen, waarnaar het onderzoek al veel verder gevorderd is? Dat is een lastig te beantwoorden vraag, vooral doordat we dus geen enkel voorbeeld van Ierse Annalen van voor de wisseling van het eerste millennium hebben.

Via het ‘vroegmiddeleeuwse’ gedeelte van de *Annalen van Ulster* kan toch worden gezegd dat ze qua stijl en keuze van gebeurtenissen grote overeenkomsten met vroegmiddeleeuwse Frankische annalen vertonen.⁵⁸ Over de vermoedelijke auteurs van deze annalen kan worden gezegd dat het naar alle waarschijnlijkheid monniken of andere geestelijken waren. Niet alleen omdat zij überhaupt de grootste kans hadden de vaardigheid om te schrijven te bezitten en in de gelegenheid waren om te schrijven, maar ook omdat een interesse in veel kloosteraangelegenheden en de bekommernis om eschatologie het best bij hen lijkt te passen.

Een eerste opmerking over het vermeende ‘Ierse karakter’ is dat de Ierse traditie van annalen-schrijven waarschijnlijk niet in volledige isolatie is *ontstaan* en niet in volledige isolatie van het annalen-schrijven op het continent heeft *bestaan*.⁵⁹ Het lijkt erop dat negende- en tiende-eeuwse Ierse Annalen door Frankische en Angelsaksische annalen zijn beïnvloed. De Ierse historicus Daniel P. Mc Carthy heeft aan bestaande opvattingen over de algemene ontwikkelingsgeschiedenis van het Europese annalen-schrijven echter een grootscheepse wending gegeven door te stellen dat de Frankische en Angelsaksische annalen op de vroegste 6^e eeuwse Ierse Annalen zijn geïnspireerd.⁶⁰

Zijn stelling is allereerst gebaseerd op tekstuele aanwijzingen dat al in het midden van de 6^e eeuw op het Ierse of Schotse eiland Iona werd begonnen met het schrijven van annalen.⁶¹ Deze innovatie zou dan mooi samenvallen met de verspreiding van kloosters in Ierland, waarmee het Latijnse schrijfwezen op zich, –en ook niet geheel onbelangrijk– de verspreiding van de Juliaanse kalender samenging. Dan wordt het goed voor te stellen dat de eerste Ierse Annalen een uiting waren van-, en bijdroegen aan, een soort paradigmawisseling.

Dat de eerste Ierse Annalen hun oorsprong hebben in christelijke centra lijkt me evident, maar ik denk dat Mc Carthy te ver gaat zodra hij bekende historische figuren als Columba, Adomnán en Beda direct met de Ierse Annalen in verband brengt.⁶² Het probleem bestaat uit het feit dat: ‘Mc Carthy consistently undermines his interpretations by trying to assign historical

---

⁵⁸ Ik neem het jaar 1014 als scheidslijn tussen het vroegmiddeleeuwse gedeelte en het laatmiddeleeuwse gedeelte. Geheel arbitrair is dit punt niet, doordat ertussen 1013 en 1014 extra ruimte is overgelaten en de K-initiaal van het jaar 1014 als enige de weinige extra is versierd veronderstel ik dat dit punt ook door de redacteur van AU als een scheidslijn werd ervaren.

⁵⁹ Zie voor de antieke wortels van het kroniekschrijven R. W. Burgess en Michael Kulikowski, *Mosaics of Time the Latin Chronicle Traditions from the First Century BC to the Sixth Century AD*. Volume I: A Historical Introduction the Chronicle Genre from its Origins to the High Middle Ages (Turnhout 2013). Dat de meeste Ierse Annalen met K van Kalendae beginnen maakt ze in zekere zin uniek. Volgens Burgess en Michael Kulikowski p. 212 is de kans echter groot dat dit een veel latere toevoeging is geweest.

⁶⁰ Daniel P. Mc Carthy, *The Irish Annals* (Dublin 2008).

⁶¹ Zie daarvoor Smyth, ‘The Earliest’.

⁶² Mc Carthy, *The Irish Annals*, 138-139 en 163-167.

specificity to texts and their authors based on little but convenient dating’, aldus Lisa M. Bitel, de recensent van Mc Carthy’s monografie.⁶³

Concluderend, dat de Frankische annalen op de Ierse Annalen zouden zijn geïnspireerd is nogal een bewering, die weinig onderzoekers buiten McCarthy zouden durven aan te hangen. Wel lijkt de Ierse traditie, als het tenminste klopt dat de Frankische annalen uit de 8^e eeuw stammen, hieraan vooraf te zijn gegaan waardoor de Ierse traditie in ieder geval in eerste instantie niet in navolging van de Frankische traditie kan zijn geweest.

Waar het in deze kwestie overigens mede om draaide, was de vraag of annalen zich uit marge-aantekeningen in paastabellen hebben ontwikkeld. Dit is een vraag waarbij op het specifieke gebied van de Ierse Annalen nog veel discussie bestaat, en een vraag waaraan ik mij niet wil branden. De vraag *hoe* de annalen ontstaan zijn acht ik namelijk ondergeschikt aan de grotere vraag *waarom* ze geschreven werden. In de volgende paragraaf behandel ik daarom de kwestie van genre, functie en de vraag of hierin een ontwikkeling te bekennen is.

3.4 Genre en ontwikkeling

Doordat we uitsluitend zijn aangewezen op laatmiddeleeuwse kronieken, kunnen we niet ontkomen aan een teleologische visie op de vroegmiddeleeuwse geschiedenis van de Ierse Annalen. Hoe dan ook kan uitgaande van de representativiteit van de *Annalen van Ulster* worden geconcludeerd dat de vroegmiddeleeuwse Ierse Annalen sterk eschatologisch van aard waren. Daarbij wordt niet slechts het raamwerk van de Juliaanse kalender bedoeld, maar vooral het doel van de schrijvers om zichzelf en komende generaties aan de hand van een verslag van voortekenen te bedienen waarmee op het einde der tijde kon worden voorbereid. Deze motivatie is voornamelijk te herkennen aan de gekozen onderwerpen die werden opgeschreven. We zien immers in de annalen gebeurtenissen terug die ook in de Bijbel, (het Boek der Openbaringen) voorkomen en een aantal gebeurtenissen die specifiek uit de Ierse eschatologische literatuur komen.⁶⁴

Als we het ‘laatmiddeleeuwse’ gedeelte van de Annalen van Ulster met het ‘vroegmiddeleeuwse’ gedeelte vergelijken, dan vallen zekere ontwikkelingen waar te nemen die zich in

---

⁶³Lisa M. Bitel, ‘Daniel P. Mc Carthy, *The Irish Annals: Their Genesis, Evolution and History*. Dublin and Portland, Oreg.: Four Courts Press, 2008. Pp. xvi, 416 plus 13 color plates; 55 black-and-white figures and tables. \$120.’, *Speculum* 85 (2010) 2, 433.

⁶⁴ Over de betrouwbaarheid en het genre van de Annalen van Ulster heb ik een werkstuk geschreven dat ter aanvulling op deze scriptie diende. Zie voor een uitgebreide behandeling daarom: Lucas Helder, *Drakengedonder* (2017).

de 800 jaar van annalen schrijven hebben voorgedaan. Een eerste ontwikkeling is een geleidelijke overgang van Latijn met een beetje Oud-Iers naar het Middell-Iers. Een ander belangrijk verschil tussen beide gedeelten is, dat hoewel het late gedeelte nog wel gebruik maakt van de Juliaanse kalender en van gevestigde orthografische gebruiken, het niet meer zo nauw wordt genomen met bijpassende onderwerpen voor eschatologie en het voorschrift van strikte chronologie.⁶⁵

Als ik ervanuit ga dat de door mij gebruikte vertaling heel nauwgezet is dan valt eveneens een geleidelijk overgang van toon te herkennen van een wereld waarin mensen gebeurtenissen vooral passief ondergaan, naar een wereld waarin mensen veel meer als actief handelend optreden. Zie het subtiele verschil in 'het leven verlaat X', en 'X verlaat het leven'. Ook worden naarmate de jaren in de annalen verstrijken meer en meer gebeurtenissen syntactisch met elkaar verbonden, waarbij zelfs soms een verteller in beeld komt die op de gebeurtenissen reflecteert.

Geven deze veranderingen een wijziging in functie weer? Ik kan mij voorstellen dat naarmate de eeuwen verstreken en annalen langer werden, het verleidelijker moet zijn geworden om deze bronnen als een soort historisch kennis-handboek te beschouwen.⁶⁶ We moeten bovendien niet vergeten dat teksten ook functies buiten het 'officiële' genre kunnen hebben.⁶⁷

Dat de Ierse Annalen niet in de bekende definities van bijvoorbeeld *historia* vallen, maakt niet dat het verslag niet voor het doeleinde van het lezen van een Ierse geschiedenis kon worden gebruikt. En hoewel we geen aanwijzingen hebben dat de Ierse Annalen bij juridische of politieke geschillen werden gebruikt, leggen de annalen wel een claim op de historische werkelijkheid en kon aan de hand daarvan wel politieke invloed worden uitgeoefend. In een samenleving als Ierland waarin een idee van antieke wortels erg belangrijk was, kon het volgens Evans een koninkrijk bijvoorbeeld schaden als het niet sinds het vroege begin in het verslag van de annalen aanwezig was.⁶⁸ Dan zou immers kunnen worden beargumenteerd dat het rijk toen nog niet bestond, en dus helemaal niet zo oud was.

Hetzelfde principe zal ook op andere niveau hebben gegolden, denk bijvoorbeeld aan de status van een familie. Daniel McCarthy heeft in een grafiek de gebeurtenissen uiteengezet waarin de familie van de opdrachtgever van MS 1282 voorkomt.⁶⁹ In de vijftig jaar die direct aan het schrijven van het manuscript vooraf gaan doet zich een sterke stijging in meldingen

---

⁶⁵ In de *Annalen van Ulster* kennen beschrijvingen van transcendente gebeurtenissen een hoogtepunt in de 8^e tot in de 10^e eeuw, maar raken deze vanaf de 12^e eeuw echt in ongebruik. Zie: Mc Carthy, *The Irish Annals*, 7.

⁶⁶ Deze functie is al opgemerkt door: Burgess, *Mosaics of Time* 272.

⁶⁷ Zie ook: Felice Lifshitz, 'Beyond Positivism and Genre: "Hagiographical" Texts as Historical Narrative', *Victor Medieval and Renaissance Studies* 24 (1994), 95-115.

⁶⁸ Evans, *The Present*, 231.

⁶⁹ Mc Carthy, *The Irish Annals*, 321.

voor, maar dergelijke ‘familieberichten’ gaan terug tot aan de veertiende eeuw. Gaan we ervan uit dat deze berichten wel contemporain waren, dan kan het in het belang van de redacteur van de *Annalen van Ulster* zijn geweest om deze berichten en hun context ten gunste van de familie van zijn opdrachtgever aan te passen.

Een ander voorbeeld van een functie buiten het genre is dat in de annalen vanaf de 7^e eeuw in vrijwel elk jaar, de dood en de manier van overlijden van een of meerdere personen wordt vermeld. Zoals onder andere Roy Flechner heeft opgemerkt, heeft dit inhoudelijk weinig met eschatologie te maken. Aan de andere kant, als de kroniek een apocalyptische uitstraling diende te kennen, konden berichten van overlijden volgens Flechner deze uitstraling ondersteunen aangezien de kroniek hierdoor voornamelijk van afwezigheid in plaats van aanwezigheid getuigt.⁷⁰ Een sluitende verklaring voor deze berichten is ondanks dat ook andere onderzoekers zoals Charles-Edwards zich over deze berichten hebben gebogen, in ieder geval nog niet gevonden.⁷¹

Een speciale functie zoals de ‘dodenannalen’ van het klooster van Cluny waarbij werd bijgehouden voor welke doden er gebeden moest worden, lijken deze berichten in het Ierse geval niet te hebben gehad. Daarvoor zijn deze berichten niet alleen te onnauwkeurig, maar vooral ook onpraktisch omdat ze verspreid staan tussen allerlei andere gebeurtenissen.⁷² Ik denk dat onderzocht moet worden of het ook mogelijk is dat deze berichten niet contemporain zijn maar uit een geheel ander soort bron komen en in op een later tijdstip bijvoorbeeld ter opvulling zijn ingevoegd.

3.5 Annalen van Ulster

Aan de vraag wat voor soort tekst de *Annalen van Ulster* is, gaat eigenlijk de vraag vooraf welke tekst de *Annalen van Ulster* is. Dat is een van de meest gecompliceerde vragen van dit onderzoek gebleken. Wie zich in AU en de literatuur over AU verdiept stuit op het probleem dat de term ‘Annalen van Ulster’ niet alleen inconsistent gebruikt wordt, maar dat elke keuze voor een opvatting van welke teksten samen een eenheid vormen nogal arbitrair is.

Als we Mac Carthy (in 1901) geloven dan was de zeventiende-eeuwse aartsbisschop en geleerde James Ussher (1581–1656) de eerste die de term *Annalen van Ulster* gebruikte.⁷³

---

⁷⁰ Flechner, ‘The Chronicle 447.

⁷¹ T. M. Charles-Edwards, *The Chronicle of Ireland* (Liverpool 2006) 32-33.

⁷² Zie voor bezwaren Charles-Edwards, *The Chronicle 32-33* en Evans, *The Present*, 227 voor commentaar hierop.

⁷³ Mc Carthy (2008) p. 70: de passage: ‘In the Irish Annals^z the name is written thus, [...]. ^z Annal. Ulton.’ J. Ussher, *Corbes, Herenaches and Termon Lands* (1609), te raadplegen in: C.R. Elrington (ed.), *The whole works of the most Rev. James Ussher* (Dublin 1847-64) xi, 432.

Ussher noemde de ‘Annales Ultonienses’, - natuurlijk naar de provincie Ulster vernoemd vanwege de vele gebeurtenissen die in zich in deze bron in Ulster afspeelden - voor het eerst in een publicatie uit 1609. Dat hij daarbij specifiek doelde op het manuscript TCD MS 1282 valt uit zijn waarneming van een tussenvoeging bij het jaar 550 na Chr. af te leiden die enkel in dat manuscript voorkomt. De oorspronkelijke betekenis van de term ‘Annalen van Ulster’ slaat zodoende op MS 1282 of de tekst van MS 1282. Later kwam Ussher ook in bezit van Rawl B 489 die hij door grote overeenkomsten in de tekst van MS 1282 als feitelijk dezelfde tekst beschouwde.⁷⁴

Sindsdien wordt onder de ‘Annalen van Ulster’ een tekst verstaan die het geaccumuleerde resultaat is van eeuwenlang voorvallen schrijven en bewerken. Een tekst die zich manifesteert in voornamelijk MS 1282 en de daarvan afgeleide Rawl 489 en uiteindelijk in een negentiende-eeuwse editie is terechtgekomen.⁷⁵ Het meeste onderzoek heeft zich op het micro en meta-niveau van bestudering gericht. Op deze niveaus kan dit gehalte van rekkelijkheid weinig kwaad en volstaat deze definitie. Maar om vragen te beantwoorden waarin het om het geheel van AU gaat, zoals ik voor het onderzoek van deze scriptie wilde doen volstaat deze definitie en de teksteenheid van de editie niet.

Het is niet simpel om voor dit probleem een oplossing te vinden, zelfs niet als ik van slechts één manuscript uitga.⁷⁶ Bij voorkeur baseer ik een definitie van een teksteenheid namelijk op de complete tekstuele omstandigheid van het manuscript op een specifiek *tijdstip*, bijvoorbeeld het moment dat de redacteur het manuscript aan zijn opdrachtgever overhandigde. Als dit niet gaat zou ik een definitie van teksteenheid baseren op de tekst zoals die door een bepaald *persoon* als eenheid werd beschouwd, bijvoorbeeld de tekst die de opdrachtgever overhandigd kreeg inclusief zijn eigen aantekeningen. Beide reconstructies van teksteenheden zijn voor AU onmogelijk. Zo kan er geen moment worden vastgesteld waarop de tekst ‘af’ was en

---

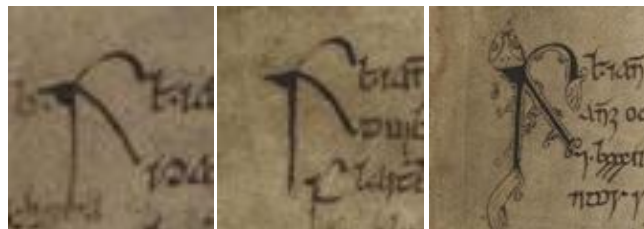
⁷⁴ William O’Sullivan, ‘Correspondence of David Rothe and James Ussher, 1619-23’ *Collectanea Hibernica* 36/37 (1994/1995), 18. Volgens William O’Sullivan blijkt uit correspondentie tussen James Ware en Ussher dat Ussher pas na 1620 ook de beschikking over Rawl. B. 489 moet hebben gehad. Zie: William O’Sullivan, ‘Correspondence’ 11. Op folio 126v van Rawl B 489 heb ik overigens nog de handtekening van James Ware kunnen ontdekken.

⁷⁵ De manuscripten: Dublin, Trinity College Dublin, MS 1282 en Oxford, Bodleian Library, Rawlinson B 489 vormden de basis voor de negentiende-eeuwse editie en vertaling van W. M. Hennessy & B. Mac Carthy (Dublin 1887–1901). De enige andere editie is van Seán Mac Airt & Gearóid Mac Niocaill (Dublin 1983), die echter slechts tot aan het jaar 1131 loopt. De configuratie van beide edities op de website CELT van University College Cork, is tegenwoordig de meest toegankelijke en meest gebruikte versie van de *Annalen van Ulster*. Over het mogelijke bestaan van een verloren kopie van AU zie: Bernadette Cunningham, *The annals of the four masters* (Dublin 2010), 47.

⁷⁶ Ik ben van mening dat MS 1282 (H) en Rawl 489 (R) hoewel ze grote overeenkomsten in tekst vertonen, niet van dezelfde tekst getuigen doordat ze door de verschillen in tekst verschillende ‘verhaallagen’ bevatten. De productie van H ging waarschijnlijk aan R vooraf, en H was waarschijnlijk de legger voor het overgrote merendeel van de tekst in R. Toch is dat geen reden waarom H het primaat boven R moet hebben of andersom.

aan de opdrachtgever overhandigd werd, en van veruit de meeste redactionele wijzigingen hebben we geen idee van het tijdstip en de persoon die ze heeft aangebracht.

In plaats van het zoeken naar een verantwoord compleet tekstgeheel zoals ik daarnet heb geprobeerd, bestaat er echter ook een omweg van bestudering door te kijken naar delen of lagen van tekst die samen een betekenisvol onderdeel vormen. Met deze methode kan niet hard worden bewezen welke tekst als eenheid was bedoeld, maar kan het wel aannemelijk worden gemaakt dat stukken tekst door iemand als eenheid waren bedoeld als deze een betekenisvol geheel vormen en we aannemen dat dit niet toevallig is. Bij een dergelijke methode zou het waardevol kunnen zijn om ook naar stilistische aanwijzingen in het manuscript te zoeken. Een voorbeeld van een mogelijke stilistische aanwijzing is de grootte van de initiaal 'K' van kalendae waarmee elk jaar wordt ingeleid. In de gepubliceerde editie van de *Annalen van Ulster* worden alle initialen gelijk weergegeven, maar ik herken in MS 1282 twee soorten initialen: een algemene simpele rechttoe rechtaan K, en handvol duidelijke versierde en vergrote K's (zie voor een voorbeeld afbeelding 2). In vervolgonderzoek zou kunnen worden gekeken of een redacteur misschien structuur aan de tekst gaf door de Ierse geschiedenis in blokken op te delen, die van elkaar werden gescheiden door een versierde initiaal.

Afb. 2: Twee simpele K's voor 1013 en 1014 op f. 54v en f. 55v, en een versierde K voor het jaar 1014 op f. 55r.

Afb.3: De bel en het bijhorende reliquiarium van Sint Patrick. Op de achterkant van het reliquiarium staat een inscriptie staan waar Domnall O’Loughlin (d. 1121) als schenker genoteerd staat. Circa 20 x 12 x 10 cm. Foto: National Museum of Ireland R4010-1.

3.6 De vredestichtende bisschoppen van Armagh

De stelling die ik hieronder uitwerk is dat bepaalde ‘lagen’ van opgeschreven gebeurtenissen in *Annalen van Ulster* te veel samenhang vertonen om een toevallig samenraapsel te zijn. Tegelijkertijd wil ik hieronder Ludlow’s opvatting nuanceren dat berichten over het klimaat werden opgeschreven omdat ze een grote impact op de middeleeuwse samenleving hadden.⁷⁷

In het vorige hoofdstuk hebben we gezien dat de opmerkingen over het klimaat niet parallel lopen met datgene wat we over het klimaat uit onafhankelijke andere bronnen weten. Als we echter aannemen dat de opmerkingen over het klimaat niet neutraal zijn, maar dat weers/klimaatverschijnselen werden geïnterpreteerd als tekens van God en zijn instemming met de gang van zaken op aarde, dan kan de auteur er belang bij hebben de werkelijkheid aangepast weer te geven. Zo wordt bijvoorbeeld voor het jaar 1091 vermeld dat het weer gunstig was, terwijl het klimaat van 1090 gunstiger was, en dat lijkt me niet voor niets. Als we deze opmerking dan ook in het licht van de opgeschreven voorgaande gebeurtenis lezen, namelijk de inwijding van Domnall tot abt van Armagh, dan lijkt het mij aannemelijk dat hier opzettelijk van de werkelijkheid is afgeweken om de nieuwe abt in een gunstig daglicht te stellen.

⁷⁷ Ludlow, *Climate as Catalyst*, en Ludlow, ‘Extreme weather’ 5.

Met de abten van Armagh, die later bisschoppen van Armagh worden genoemd, is iets bijzonders aan de hand. Zij zijn de enigen in de wereld, zoals de *Annalen van Ulster* deze voorstelt, die ervan blijk geven zich om het stichten van vrede te bekommeren.⁷⁸ De actieve inmening van de Ierse abt-bisschoppen in politiek conflict is door Flanagan vergeleken met de ongeveer gelijktijdige continentale Treuga Dei en Pax Dei bewegingen.⁷⁹ Er is over deze twee bewegingen gezegd dat natuurrampen (als tekenen van God) een aanleiding voor het houden van een synode konden zijn. Tegelijkertijd kon een natuurramp, bijvoorbeeld een mislukte oogst, ook worden geïnterpreteerd als een goddelijke straf voor het breken van de afgesloten vrede.⁸⁰

Als voor het continent geldt dat natuurlijke fenomenen werden genoteerd gezien ze het optreden van de bisschoppen verklaarden en rechtvaardigden, dan zou dat volgens mij ook voor de klimaatgebeurtenissen in de volgende ‘laag’ in de *Annalen van Ulster* kunnen gelden. Het zijn in de *Annalen van Ulster* de (abt-)bisschoppen van Armagh, specifiek Domnall en Cellach, die in 1097, 1099, 1101, 1102, 1105, 1107, 1109 en 1113 als vredestitelers optraden door tussen rivaliserende koningen tussenbeide te komen om ‘een jaar vrede’ (in het middel-Iers: *sith mbliadhna*) te bewerkstelligen.⁸¹ Aan de ene kant van het conflict stond de koning van Munster, Muirchertach O’Brien (d. 1119), en aan de andere kant de koning van Ailech, Domnall O’Loughlin (d. 1121).⁸² Beiden poogden met geschenken de invloedrijke Domnall, de abt van Armagh voor zich te winnen. Zo liet Muirchertach O’Brien in 1103 terwijl hij de stad Armagh belegerde op het altaar van Armagh, een hoeveelheid goud achter en deed daar een schepje bovenop door ook nog een schenking van 160 koeien te beloven.⁸³

Van Domnall O’Loughlin weten we van een inscriptie op het reliquiarium van de bel van Sint Patrick (zie afb 3) dat hij dit reliquiarium onder het toezien van abt Domnall aan

---

⁷⁸ De bisschoppen in AU lijken geweld niet principieel af te wijzen, zoals U1128.7 aantoont waar om de eer van Patrick en Cellach de abt-bisschop van Armagh te herstellen een veldslag wordt uitgevochten waar driehonderd of vierhonderd man bij om het leven komen. Of U1055.4 waarin de opvolger van Patrick een veldslag wint.

⁷⁹ Marie Therese Flanagan, *The Transformation of the Irish Church in the Twelfth Century* (Woodbridge 2010) 175-177.

⁸⁰ Hans-Werner Goetz, ‘Protection of the Church, Defense of the Law, and Reform: On the Purposes and Character of the Peace of God, 989-1038’ in: Thomas Head en Richard Landes (eds.), *The Peace of God. Social Violence and Religious Response in France around the year 1000* (Londen 1992) 259-279, aldaar 268. Bij de continentale beweging diende de vrede onder meer om de agrarische productie te beschermen, zie p. 267-270. Zie voor natuurrampen als morele crisis ook: Yitzhak Hen, ‘The Annals of Metz and the Merovingian past’ in: Yitzhak Hen en Matthew Innes (red.), *The Uses of the Past in the Early Middle Ages* (Cambridge 2000) 182.

⁸¹ Zie U1105.3 en U1106.6 voor de coronatie van de later tot heilige verheven Cellach als aartsbisschop van Armagh, maar begonnen als opvolger van Patrick en daardoor waarschijnlijk abt van Armagh.

⁸² Dáibhí Ó Cróinín, *Early Medieval Ireland 400-1200* (Londen en New York 1995) 279-281.

⁸³ Vergelijk met zijn grootvader die ook goud deponiert in U1005.7. Het zou ook een schadeloosstelling voor het breken van de vrede kunnen zijn.

de kerk van Armagh schonk. Dat moet een uiting van koninklijke vroomheid zijn geweest, zoals eerder is geïnterpreteerd, maar het lijkt mij evenzeer een niet mis te verstane poging te zijn geweest om in de gunst van abt Domnall te komen.⁸⁴

Telkens als er in de *Annalen van Ulster* over vrede wordt gesproken, zijn op een of andere manier de bisschoppen van Armagh in beeld, maar er kan een hoop meer worden gezegd over de wijze waarop het vredesstichten in de praktijk ging, en de rol van de abt-bisschop hierin. Uit het grote aantal keren dat er over gijzelaars wordt gesproken kan worden afgeleid dat het sluiten van vrede (ten minste mede) bestond uit een uitwisseling van gijzelaars, met waarschijnlijk het zweren van een eed op relieken. Het was veelal de bisschop die deze relieken meenam.⁸⁵

Uit het verslag van de annalen blijkt dat de vredes die werden gesloten vaak niet langer dan een jaar standhielden. Dat kan of zijn omdat ze telkens werden gebroken, of doordat ze maar voor één jaar werden afgesloten. De uitwisseling van gijzelaars was is in ieder geval een systeem met een groot risicogehalte. Want wat is de garantie dat de ander als er een overeenkomst werd afgesloten over een afgesproken termijn van vrede, dat de ander zijn gijzelaars vrijlaat? Blijkbaar ging het dan ook vaak genoeg mis om in 1102 alle gijzelaars in handen van arbiter Domnall te geven.⁸⁶ Ook deze vrede hield echter geen stand, waardoor ik nieuwsgierig word of de abt met het oog op het gevaar van vergelding aandurfde om de gijzelaars terecht te stellen. Helaas zwijgt de *Annalen van Ulster* over deze kwestie.⁸⁷

Maar waarom werden enkel deze vredes opgeschreven, als we aannemen dat het niet de enige vredes zijn die gedurende duizend jaar zijn gesloten? Het sluiten van vrede is geen voor-teken van een naderend dag des oordeels en lijkt daardoor weinig met eschatologie te maken te hebben, wat de afwezigheid van vredes in voorgaande jaren van de annalen verklaart. Echter, volgens het verslag van de *Annalen van Ulster* werd ook de laatste vrede door de bisschop van Armagh afgesloten. Het feit dat het sluiten van vrede als categorie blijkbaar opeens geschikt werd geacht om op te nemen in de annalen, maar daarna weer verdwijnt, maakte het voor mij aannemelijk dat we hier te maken hebben met wat ik een laag noem.

Ik denk dat deze vredes moeten worden begrepen als onderdeel van een programma dat was bedoeld ter benadrukking van de arbitersfunctie en het primaat van de aartsbisschoppen

---

⁸⁴ Flanagan, *The Transformation*, 220.

⁸⁵ In U1179.1 wordt er een eed van vrede gesloten op relieken op het altaar van een kerk. In U1113.8 neemt Cellach 'the staff of Jesus' mee om vrede te sluiten, waarschijnlijk om een eed op te zweren zoals dat werd gedaan in U1101.8. Flanagan, *The Transformation*, 173 denkt dat het ook met eed zweren op relieken gaat.

⁸⁶ Ibidem, 172.

⁸⁷ Je kunt je hoogstens afvragen of de al hierboven genoemde belegering van Armagh en het deponeren van goud op het altaar er iets te maken mee hadden.

van Armagh binnen de nieuwe diocese-structuur van Ierland.⁸⁸ De vrede stichtende rol van de opvolgers van Patrick, was een uiting van de ‘herdersfunctie’ waarin ze boven alle partijen stonden. Het stichten van vrede (Iers: *sith*) is in de wereld van AU namelijk bijna uitsluitend aan de opvolgers van Patrick voorbehouden.⁸⁹ Zo was er in 1090 bijvoorbeeld wel een bijeenkomst (*comdal*) van Muirchertach O’Brien en Domnall O’Loughlin met een uitwisseling van gijzelaars, maar daar wordt door de schrijver niet over vrede (*sith*) gesproken. Dat zou ik verklaren door het feit dat de abt-bisschop er niet bij aanwezig was.

Het staat vast dat de schrijver van deze jaren bovendien allesbehalve neutraal tegenover Cellach stond. Cellach wordt door hem niet minder dan verheerlijkt wat uitzonderlijk is aangezien de kroniekschrijvers over het algemeen nogal terughoudend zijn in hun oordeel met betrekking tot de meeste gebeurtenissen. Zo werd een aanval op het gevolg van Cellach de grofste belediging in de geschiedenis van Ierland genoemd (U1128.5), en was Cellach bij zijn dood de belangrijkste bisschop van West-Europa en de enige naar wie alle Ieren hadden geluisterd (U1129.3).⁹⁰

Afsluitend is het nog belangrijk te vermelden dat deze laag naadloos aansluit op Evans analyse van het direct voorliggende gedeelte van de *Annalen van Ulster* dat volgens hem van *Patrician* ‘propaganda’ getuigt.⁹¹ Als we ervan uitgaan dat de door mij opgemerkte laag eigenlijk een continuering is van een grotere laag, dan zal het de kroniekschrijver waarschijnlijk niet enkel of specifiek om de personen Domnall en Cellach te doen zijn geweest, maar zijn zij vooral (ook) belangrijk door hun positie als opvolgers van Patrick.⁹²

Concluderend, in de reeks 1090 tot circa 1115 is een laag te bekennen van een verhaal waarin de bijzondere positie van de opvolgers van Patrick wordt uitgelicht. Voor ten minste een

---

⁸⁸ De bisschop van Armagh als opvolger van Patrick werd direct naar het voorbeeld van de bisschop van Rome als opvolger van Petrus gestyled. Een goed voorbeeld daarvan is: U1118.3 [...] *Ceallaigh comaraba Patriac* [...] en het direct daaropvolgende: U1118.4 *Paschalis comaraba Petair* [...]. Daarnaast wordt er een directe relatie tussen de stichtingen van Armagh en Rome gelegd in U444.1.

⁸⁹ Klopt voor U1099.7, U1102.8, U1105.3, U1107.8, U1113.7, U1114.3, U1126.8, U1128.9. Klopt niet voor U1102.7, waar een algemene vrede tussen de koning van Noorwegen in de Ieren wordt gesloten of U1130.5 maar waar nog wel een vrede gesloten in Armagh wordt gesloten. Hoewel de precieze inhoud van *sith* mij ontgaat, lijkt het er wel op dat er in deze richting gezocht moet worden. Een uitzondering is het jaar 1111 waarin een bijeenkomst (*comdhal*) met uitwisseling van gijzelaars tussen O’Loughlin en een andere koning is, waarbij Mac Niocaill voor ‘*co ndernsat lanshith*’ de vertaling geeft: ‘they made full peace’ maar waarvan ik aangezien *The electronic Dictionary of the Irish Language* (eDIL) deze uitdrukking niet kent alleen kan uitmaken dat *lanshith* inderdaad wel iets weg heeft van *sith*. In plaats van een ‘vrede’ kon er zonder de opvolger van Patrick een bestand worden gesloten (*ossadh*), zie U1114.3. Het historisch precedent voor het sluiten van vrede door de opvolger van Patrick is U859.3.

⁹⁰ U1128.5

⁹¹ Zie bijvoorbeeld Evans, *The Present*, 140-141. Het is jammer dat Evans analyse slechts tot aan de 12^e eeuw loopt, anders had hij vast dit programma voor de abt-bisschoppen van Armagh erbij betrokken.

⁹² Cellach en Domnall worden uitdrukkelijk als opvolgers van Patrick neergezet. Die titel was belangrijker dan het feit dat ze abt of bisschop waren. Zie bijvoorbeeld het feit dat in U1080.3 bij de geboorte van Cellach niet over de latere abt of bisschop, maar over de opvolger van Patrick wordt gesproken.

deel van de gekozen gebeurtenissen uit deze reeks zal de voornaamste reden van opname het in dienst staan van dit verhaal zijn geweest. Om dit verhaal te vertellen waren bepaalde gebeurtenissen, zoals gebeurtenissen betreffende het conflict tussen de concurrerende koningen en opmerkingen over het klimaat die Gods instemming of onvrede uitdrukten, simpelweg onmisbaar.

Conclusie

Ik begon deze scriptie met de verwarring rondom uitspraken van de Commandant der Strijdkrachten generaal T.A. Middendorp. Want bedoelde Middendorp dat er een direct oorzakelijk en wetmatig verband tussen klimaatverandering en conflict bestaat? Dat bleek niet het geval, maar voor het maken van beleid zijn we wel voornamelijk geïnteresseerd in wetmatige, directe oorzakelijke verbanden. Want ‘van alles [is] uiteindelijk indirect verbonden met instabiliteit. Dan moeten we ook andere zaken – variërend van sociale zekerheid tot onderwijsbeleid – behandelen in de VN-Veiligheidsraad en een onderwerp van defensie maken?’ aldus Ingrid Boas.⁹³

Terwijl Boas en Middendorp niet van het bestaan van een wetmatig causaal verband tussen klimaat en conflict overtuigd waren, zagen we in hoofdstuk 1 dat er tegenwoordig ook wetenschappers zijn die in deze relatie wel een wetmatig causaal verband waarnemen. De onderzoeken waarop dit verband is gebaseerd bleken echter problematisch te zijn doordat ze structureel onhistorisch zijn opgezet. Ik vroeg mij daarop af wat de tegenwoordige aantrekkingskracht van ‘verklaringen aan de hand van het klimaat’ kon verklaren, en waarom eerdere academici deze manier van verklaren nog resoluut van de hand hadden gewezen. De conclusie was dat de onaantrekkelijkheid van het verklaren van sociaal gedrag aan de hand van het klimaat misschien niet alleen door bezwaren van reductionisme en determinisme kwam, maar wellicht ook onwenselijk was omdat klimaatverklaringen niet veel eerder nog ten behoeve van rassensleer hadden gefunctioneerd.

Dit was echter onvoldoende om te verklaren waarom verklaringen aan de hand van het klimaat vanaf de jaren '90 weer populair werden. Om deze trend te begrijpen kwam ik bij een combinatie van factoren uit, waarbij het gemak waarop ‘*epistemological slippage*’ optreedt en de aantrekkingskracht van een *one size fits all solution* misschien wel de belangrijkste factoren waren. Het eerste deel van deze scriptie werd vervolgens afgesloten met de aanbeveling aan historici om ondersteuning te bieden bij de interpretatie van het historische bronnenmateriaal dat altijd ten grondslag ligt aan elk debat over *climate-conflict pathways*.

In het tweede hoofdstuk probeerde ik mij op deze taak toe te leggen en hield daarom een specifiek onderzoeksplan onder de loep. Dit was het onderzoeksvoorstel van Francis Ludlow om aan de hand van de Ierse Annalen een causale relatie tussen het optreden van extreme klimaatverschijnselen en conflict aan te tonen. Zijn plan inspireerde mij deze annalen nader te

---

⁹³ Boas, ‘Klimaat kun je niet zomaar framen’.

bestuderen met het doel te beslissen of deze bronnen inderdaad hiervoor konden worden aangewend. Om dat te kunnen beoordelen formuleerde ik vier basisvoorwaarden waaraan naar mijn mening zou moeten worden voldaan om het beoogde onderzoek succesvol uit te kunnen voeren.

De eerste voorwaarde was het beschikken over een theorie die het causale verband tussen extreme klimaatomstandigheden en conflict kon verklaren. Ik kwam tot de conclusie dat hoewel er nog onduidelijkheid bestaat over het precieze mechanisme waarmee Ludlow het bestaan van een dergelijk causaal verband dacht te verklaren, de grootste moeilijkheden zich naar alle waarschijnlijkheid niet op dit punt zouden voordoen.

Het kunnen voldoen aan de tweede voorwaarde – het kunnen aantonen van correlatie tussen gewelddadige gebeurtenissen en extreme klimaatomstandigheden – bleek veel problematischer dan dat door Ludlow werd voorgesteld. De maatstaf van het aantal opgeschreven moorden bleek in ieder geval voor dit doeleinde niet erg geschikt. Ik toonde dit aan met behulp van een figuur waarin ik het genoteerde geweld afzette tegen zowel onafhankelijke bronnen over klimaat als opmerkingen over het klimaat uit de annalen. Daar kwamen we ook tot de ontdekking dat de onafhankelijke bronnen niet met het verslag van de annalen correpondeerden.

In het derde hoofdstuk bekeek ik hoe dit zat. Kon er wel op het verslag van de Ierse Annalen worden vertrouwd? Gaven zij de historische werkelijkheid correct weer? Waren ze representatief voor de Ierse samenleving in de zin dat de kroniekschrijver een systematisch verslag van de grootste en of belangrijkste gebeurtenissen gaf? Na een analyse van deze bronnen, en een beschouwing van de problemen die bij het analyseren van deze bronnen optreden, kwam ik tot de conclusie dat de kroniekschrijvers minder objectief waren dan Ludlow in zijn onderzoeksvoorstel lijkt te veronderstellen.

Ik ging in dit hoofdstuk niet zozeer op de consequenties die het proces van eeuwenlang kopiëren, selecteren en bewerken met zich meebrengen in, maar ik betoogde dat de Ierse Annalen in onbewerkte vorm vaak al uit subjectieve verhaallagen bestonden. Een kroniekschrijver maakte niet zozeer een samenvatting van de ‘belangrijkste’ gebeurtenissen, hij selecteerde heel bewust die gebeurtenissen die samen een verhaal konden vormen waarmee hij een boodschap kon overdragen. Niet alleen de ontwikkeling in genre en functie, maar vooral ook het veelvoud aan auteursintenties hebben als consequentie dat er geen constante gelijke beoordeling achter de selectie van gebeurtenissen verborgen zit. Daardoor kunnen de annalen niet systematisch representatief voor een bepaald soort gebeurtenissen zijn.

Uit de analyse kon niet worden geconcludeerd dat het verslag van de annalen de historische werkelijkheid foutief weergeven, maar het bestaan van extra bedoelingen naast het schrijven van eschatologie of geschiedschrijving, geven wel meer reden om niet zomaar op het verslag te vertrouwen. De opgeschreven klimaatomstandigheden die als neutraal werden verondersteld bleken dat bijvoorbeeld niet te zijn.

Al met al staan veel obstakels het bewijzen van een causale relatie tussen extreme klimaatverschijnselen en conflict aan de hand van de Ierse Annalen in de weg. Slechts aan de voorwaarde van het ‘vermoeden van een mechanisme’, een voorwaarde die geen eisen stelt aan de bronnen kan worden voldaan. Aan de overige drie voorwaarden kan eigenlijk niet worden voldaan. Want representatief zijn de bronnen niet, en de historische getrouwheid laat veel te wensen over. Zelfs als we deze bezwaren buiten beschouwing laten, bestaan er nog grote problemen op het vlak van het aantonen van statistische correlatie. De vraag of het zinnig is om aan de hand van de Ierse annalen een causale relatie tussen extreme klimaatverschijnselen en conflict aan te tonen, beantwoord ik daarom negatief.

Mijn onderzoek is echter beperkt geweest tot één specifieke bron binnen het corpus van de Ierse Annalen. Hoewel ik vermoed dat mijn conclusie opgaat voor het gehele corpus, zal vervolgonderzoek naar deze andere annalen moeten uitwijzen of dit inderdaad het geval is. Met het afwijzen van de Annalen van Ulster voor de in deze scriptie onderzochte toepassing, hoop ik overigens niet de algemene bestudering van deze bron te ontmoedigen. Bij een zorgvuldig samenvoeging met andere bronnen, kan deze bron ons een dieper inzicht in Middeleeuwse Ierse mentaliteiten verschaffen, en een schat aan anders onbekende kennis over historische gebeurtenissen opleveren. Gezien de noodzakelijke beperkingen aan mijn onderzoek, heeft dit onderzoek niet geleid tot een bron die eventueel wel geschikt zou zijn om een verband tussen klimaat en conflict aan te tonen. Vervolgonderzoek zou zich op de vraag moeten storten welk type bronnen wel voor een dergelijke toepassing in aanmerking zouden komen.

Bibliografie

Primaire bronnen

Dublin, Trinity College Dublin MS 1282. Digitaal: http://digitalcollections.tcd.ie/home/index.php?DRIS_ID=MS1282_001

Oxford, Bodleian Library, Rawlinson B 489. Digitaal: <http://image.ox.ac.uk/show?collection=bodleian&manuscript=msrawlb489>

Editities

The Annals of Ulster, Airt Mac Seán en Gearóid Mac Niocaill (eds.), Part I text and translation, (Dublin 1983).

Annala Uladh. Annals of Ulster, William M. Hennesy (ed.), volume 1: A.D. 431-1056 (Dublin 1887).

Annala Uladh. Annals of Ulster, B. Mac Carthy (ed.), Volume 3: A.D. 1379-1541 (Dublin 1895).

Annala Uladh. Annals of Ulster, B. Mac Carthy (ed.), Volume 4: Introduction and Index (Dublin 1901).

Literatuur

Bitel, Lisa M., 'Daniel P. Mc Carthy, *The Irish Annals: Their Genesis, Evolution and History*. Dublin and Portland, Oreg.: Four Courts Press, 2008. Pp. xvi, 416 plus 13 color plates; 55 black-and-white figures and tables. \$120.', *Speculum* 85 (2010) 2, 432-434.

Boas, Ingrid, 'Klimaat kun je niet zomaar framen als veiligheidsprobleem' (versie 17 januari 2017), <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/01/17/klimaat-kun-je-niet-zomaar-framen-als-veiligheidsprobleem-a1541661> (laatst geraadpleegd op 7 april 2017).

Burgess, R. W., en Michael Kulikowski, *Mosaics of Time the Latin Chronicle Traditions from the First Century BC to the Sixth Century AD*. Volume I: A Historical Introduction the Chronicle Genre from its Origins to the High Middle Ages (Turnhout 2013).

Charles-Edwards T.M., *The Chronicle of Ireland* (Liverpool 2006).

Cook et al. 'Old World megadroughts and pluvials during the Common Era', *Science Advances* 1 (2015) 10. DOI: 10.1126/sciadv.1500561

Cunningham, Bernadette, *The annals of the four masters* (Dublin 2010).

Cunningham, Bernadette en Raymond Gillespie, 'James Ussher and His Irish Manuscripts' *Studia Hibernica* 33 (2004/2005), 81-99.

- deMenocal, Peter B., en Chris Stringer, 'Human migration: Climate and the peopling of the world', *Nature* (2016) doi:10.1038/nature19471
- Di Cosmo, Nicola, 'Climate, conflict and Historical Method', lezing 2 mei 2014.
<https://www.youtube.com/watch?v=Uyj7NaQTkSc> (laatst geraadpleegd 7 april 2017).
- Evans, Nicholas, *The Present and the Past in Medieval Irish Chronicles* (Woodbridge 2010).
- European Geosciences Union General Assembly 2016, 'PC2 – Press conference 2', <http://client.cntv.at/egu2016/press-conference-2>, 32:15 (laatst geraadpleegd op 26 februari 2017).
- Flanagan, Marie Therese, *The Transformation of the Irish Church in the Twelfth Century* (Woodbridge 2010).
- Flechner, Roy, 'The Chronicle of Ireland: then and now', *Early Medieval Europe* 21 (2013) 4, 422-454.
- Foot, Sarah, 'Chapter 17: Annals and Chronicles in Western Europe' in: Sarah Foot en Chase F. Robinson (eds.), *The Oxford History of Historical Writing Vol. 2 400-1400*, (Oxford 2012), 346-367.
- Gillespie, Raymond, 'Scribes and manuscripts in Gaelic Ireland, 1400-1700', *Studia Hibernica* 40 (2014), 9-34.
- Given-Wilson, Chris, *Chronicles The Writing of History in Medieval England* (Londen 2004).
- Goetz, Hans-Werner, 'Protection of the Church, Defense of the Law, and Reform: On the Purposes and Character of the Peace of God, 989-1038' in: Thomas Head en Richard Landes (eds.), *The Peace of God Social Violence an Religious Response in France around the year 1000* (Londen 1992), 259-279.
- Gwynn, Aubrey, 'Cathal Mac Maghnusa and the Annals of Ulster' *Clogher Record* 2 (1958) 2, 230-243.
- Gwynn, Aubrey, 'Cathal Mac Maghnusa and the Annals of Ulster (Continued)' *Clogher Record* 2 (1959) 3, 370-384.
- Hoffmann, Richard C., *An Environmental History of Medieval Europe* (Cambridge 2014).
- Hsiang, Solomon M., Marshall Burke, Edward Miguel, 'Quantifying the Influence of Climate on Human Conflict', *Science* 341 (2013) 6151, 1212-1238.
- Hulme, M., 'Reducing the future to climate: A story of climate determinism and reductionism', *Osiris* (2011) 26, 245-266.
- Huntington, E. *Civilization and Climate* (New Haven 1915).
- Huntington, E., *The pulse of Asia* (Boston 1919).
- Johnston, Elva, *Literacy and Identity in Early Medieval Ireland* (Cambridge 2013).

- Kiely, Gerard, Paul Leahy, Francis Ludlow, Bettina Stefanini, Eileen Reilly, Michael Monk en Jason Harris, *Extreme Weather, Climate and Natural Disasters in Ireland. Climate Change Research Programme (CCRP) 2007-2013 Report Series No. 5* (2010).
- Lifshitz, Felice, 'Beyond Positivism and Genre: "Hagiographical" Texts as Historical Narrative', *Viator Medieval and Renaissance Studies* 24 (1994), 95-115.
- Ludlow, Francis, Edward Cook, Conor Kostick, en Michael McCormick, 'Drought as a Catalyst for Early Medieval European Subsistence Crises and Violence', *Geophysical Research Abstracts* 18 (2016).
- Ludlow, Francis, Climate as Catalyst in 1,224 Years of Violence and Conflict in Ireland, AD 425–1649 (PDF). (datum voorstel onbekend), http://www.carsoncenter.uni-muenchen.de/download/staff_and_fellows/projects/project_ludlow.pdf (laatst geraadpleegd 3 mei 2017).
- Ludlow, Francis Michael, 'Chapter 5 Assessing non-climatic influences on the record of extreme weather events in the Irish Annals' in: Patrick J. Duffy en William Nolan, *At the Anvil: Essays in Honour of William J. Smyth* (Dublin 2012) 93-133.
- Ludlow, Francis, 'Interpretation of Celestial and Environmental Phenomena in the Irish Annals', *Atlas* 10 (2005) 48-60.
- Luttikhuis, Paul, 'Klimaatverandering draagt bij aan oorlog' (versie 27 december 2016), <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/12/27/klimaatverandering-draagt-bij-aan-oorlog-5937347-a1538593> (laatst geraadpleegd op 7 april 2017).
- Mayer, Lauryn, *Worlds made Flesh reading Medieval Manuscript Culture* (New York 2004).
- McCarthy, Daniel, en Aid Breen, 'Astronomical observations in the Irish Annals and their motivation', *Peritia* 11 (1997) 1-43.
- McCarthy, Daniel P., *The chronology of the Irish annals*. Proceedings of the Royal Irish Academy Volume 98, C, Number 6 (1998).
- McCarthy, Daniel, 'The chronology and sources of the early Irish annals', *Early Medieval Europe* 10 (2001) 3, 323-341.
- McCarthy, Daniel P., *The Irish Annals* (Dublin 2008).
- McCarthy, Daniel, On reconstructing medieval Irish chronicles, (2016) PDF.
- McKitterick, Rosamond, *Perceptions of the past in the Early Middle Ages* (Notre Dame, Ind. 2006).
- Muraíle, Nollaig O., 'Cathal Óg Mac Maghnusa: His Time, Life and Legacy' *Clogher Record*, 16 (1998) 2, 45-64.
- NOS, 'Generaal Middendorp: klimaatverandering bedreigt wereldvrede' (versie 5 december 2016), <http://nos.nl/artikel/2146639-generaal-middendorp-klimaatverandering-bedreigt-wereldvrede.html> (laatst geraadpleegd op 7 april 2017).

- O Corrain, Donnchadh, 'What Happened Ireland's Medieval Manuscripts?' *Peritia* 22–23 (2011–12), 191–223.
- Ó Cróinín, Dáibí, 'Early Irish Annals from Easter-Tables a case restated' *Peritia* 2 (1983), 74–86.
- Ó Cróinín, Dáibí, *Early Medieval Ireland 400-1200* (Londen en New York 1995).
- Ó Dufaigh, Seosamh, 'The Obituary of Cathal Mac Maghnusa (1498)' *Clogher Record* 16 (1998) 2, 65-80.
- O'Sullivan, William, 'Correspondence of David Rothe and James Ussher, 1619-23' *Collectanea Hibernica* 36/37 (1994/1995), 7-49.
- Rijksoverheid, 'Toespraak van generaal T.A. Middelndorp, bij dhet [sic] Planetary Security Initiative' (versie onbekend), <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/toespra-ken/2016/12/05/speech-by-netherlands-chief-of-defence-on-the-occasion-of-the-planetary-security-initiative> (laatst geraadpleegd op 7 april 2017).
- Salehyan, Idean en Cullen S. Hendrix, 'Climate shocks and political violence', *Global Environmental Change* 28 (2014) 239-250.
- Scheffran, Jürgen, Michael Brzoska, Jasmin Kominek, P. Michael Link en Janpeter Schilling, 'Climate Change and Violent Conflict', *Science* 336 (2012), 869-871.
- Schleussner, Carl-Friedrich, Jonathan F. Dongesa, Reik V. Donnera, en Hans Joachim Schellnhubera, 'Armed-conflict risks enhanced by climate-related disasters in ethnically fractionalized countries', *PNAS* 113 (2016) 3, 9216-9221.
- Schilling J., R. Locham, T. Weinzierl, J. Vivekananda, en J. Scheffran, 'The nexus of oil, conflict, and climate change vulnerability of pastoral communities in northwest Kenya', *Earth Syst. Dynam.* 6 (2015), 703-717.
- Sluyter, Andrew, 'Neo-Environmental Determinism, Intellectual Damage Control, and Nature/Society Science', *Antipode* 35 (2003) 4, 813-817, 817.
- Smyth, A. P., 'The Earliest Irish Annals: Their First Contemporary Entries, and the Earliest Centres of Recording' *Proceedings of the Royal Irish Academy* 72 (1972), 1-48.
- Theisen, Ole Magnus, Helge Holtermann en Halvard Buhaug, 'Climate Wars? Assessing the Claim That Drought Breeds Conflict', *International Security* 36 (2011) 3, 79-106.
- Valante, Mary A., '"Notitiae" in the Irish Annals' *Eolas: The Journal of the American Society of Irish Medieval Studies* 1 (2006), 71-96.
- White, Hayden, *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation* (Baltimore 1987).
- Wood Ian, 'Universal Chronicles in the Early Medieval West', *Medieval Worlds* 1 (2015), 47-60.

Yale Climate & Energy Institute, 'Francis Ludlow' (versie onbekend), [http://climate.yale.edu/people/francis%ADludlow1/3](http://climate.yale.edu/people/francis%20ludlow1/3) (laatst geraadpleegd op 21 oktober 2016).